

JULIUSZ STANISŁAW TYM

Akademia Sztuki Wojennej

Formowanie 1 Dywizji Pancерnej w składzie Polskich Sił Zbrojnych

W osiemdziesiątą rocznicę wydania rozkazu
Naczelnego Wodza o formowaniu
1 Dywizji Pancерnej

Abstract

Eighty years have passed since the then Commander-in-Chief of the Polish Armed Forces, gen. Władysław Sikorski, issued the order initiating the process of forming the 1st Armoured Division on 25 February 1942. The decisive period regarding the formation of the armoured division was the fall of 1941, when studies concerning the possibility of forming such a tactical association were completed and talks on the subject were initiated with the British.

25 lutego 1942 r. Naczelný Wódz gen. broni Władysław Sikorski wydał rozkaz zapoczątkowujący proces formowania 1 Dywizji Pancерnej (dalej: DPanc.). W osiemdziesiątą rocznicę tego wydarzenia warto przypomnieć, jak doszło do utworzenia pierwszej w dziejach oręża polskiego wielkiej jednostki wojsk pancерnych. Mając na uwadze to, że polska 1 DPanc. łączy się w powszechnej świadomości z osobą gen. Stanisława Maczka, jego postać zostanie w niniejszym tekście w należyty sposób wyeksponowana w kontekście starań o sformowanie tego związku taktycznego. Tekst powstał w oparciu o źródła archiwalne przechowywane w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie oraz w brytyjskim *The National Archives* w londyńskim Kew. Prezentowane ustalenia nie są nowe, bowiem były już przedstawiane przez autora niniejszego tekstu w jego samodzielnych

publikacjach z lat 2009–2012.¹ Jednak okrągła rocznica wydania rozkazu o sformowaniu 1 DPanc. stanowiła asumpt do ponownego spojrzenia na tę problematykę, zwłaszcza w kontekście osoby gen. Stanisława Maczka, który odegrał istotną rolę w opisywanych wydarzeniach.

Jak wspominał gen. Maczek: „Z przyjazdem moim do W. Brytanii zaczęła się druga kampania o stworzenie polskiej dywizji pancernej. Jak tę pierwszą we Francji – trzeba było i tę wygrać na dwóch płaszczyznach: polskiej i kraju, w którym się znaleźliśmy – więc obecnie brytyjskiej”. Sytuację zastaną na początku października 1940 r. co do oddziałów swojej brygady generał określił jako „zacieranie śladów po 10 brygadzie kawalerii”, a samą jednostkę scharakteryzował jako „sztucznie wepchaną w przykrótce ubranko brygady piechoty”. Na podstawie spontanicznego i owacyjnego powitania go na stacji kolejowej w Glasgow, w czasie którego wręczono mu czarną skórzaną kurtkę i czarny beret, gdyż z Londynu przybył w brytyjskim płaszczu wojskowym i furażerze, wysnuł wniosek, że fakty te „nie pozostawiały żadnej wątpliwości jak dół żołnierski reaguje na papierową organizację”.²

W tym czasie 10 Brygada Kawalerii Pancernej funkcjonowała formalnie jako 2 Brygada Strzelców składająca się z trzech batalionów strzelców, oddziału rozpoznawczego, 10 Dywizjonu Artylerii Motorowej, dywizjonu przeciwpancernego, kompanii saperów, plutonu regulacji ruchu, kolumny przewozowej oraz szwadronu technicznego. Latem 1940 r. rozmieszczona w rezerwacie leśnym Happenden w rejonie Douglas w Szkocji brygada liczyła 167 oficerów oraz 2031 szeregowych.³ Dodać należy, że oficer Sztabu Naczelnego Wodza (dalej: Sztab NW) płk dypl. Leon Mitkiewicz-Żółtek, oceniając stan oddziałów polskich ewakuowanych z Francji do Wielkiej Brytanii, zapisał pod datą 4 lipca 1940 r.: „pod każdym względem najlepiej przedstawia się uratowana z Francji część brygady pancernej gen. Maczka – zmotoryzowane 10 pułk strzelców konnych, 24 pułk ułanów i dywizjon rozpoznawczy mjr. Świącickiego. Jednostka ta otrzymała, raczej zatrzymała, dawną nazwę 10 brygady kawalerii i stanowi obecnie jedyną pewną z punktu widzenia wojskowego i moralnego jednostkę naszego wojska”.⁴

¹ Juliusz S. Tym, *1. Dywizja Pancerna. Organizacja i wyszkolenie* (Warszawa: Wyd. ZP Grupa, 2009); Tym, *Wojska pancerne Polskich Sił Zbrojnych 1940–1947. Doktryna, organizacja, szkolenie i działania bojowe* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2012).

² Stanisław Maczek, *Od podwoły do czołga. Wspomnienia wojenne 1918–1945* (Edinburgh: Tomar Publishers, 1961), 129–130.

³ Zbigniew Wawer, *Organizacja Polskich Wojsk Lądowych w Wielkiej Brytanii 1940–1945* (Warszawa: Wyd. Bellona, 1992), 28.

⁴ Leon Mitkiewicz-Żółtek, *Z gen. Sikorskim na obczyźnie (fragmenty wspomnień)* (Paryż: Wyd. Instytut Literacki, 1968), 73.

Taki stan rzeczy wynikał z tego, że na Wyspy Brytyjskie udało się ewakuować z Francji jedynie 4940 oficerów i 14840 szeregowych z jednostek lądowych.⁵ Wówczas Naczelny Wódz gen. dyw. Władysław Sikorski uznał, iż po wyłączeniu niezdolnych do służby możliwe będzie sformowanie dwóch brygad piechoty oraz brygady pancерnej i w ten sposób przedstawiał tę kwestię w trakcie rozmów prowadzonych 28 czerwca 1940 r. z przedstawicielem brytyjskiego Ministerstwa Wojny (*War Office*) gen. mjr. Hastingsem Ismay'em.⁶ Jednak dwa dni później Naczelny Wódz zmienił swą wizję sił lądowych formowanych w Wielkiej Brytanii i w rozmowie z brytyjskim premierem Winstonem Churchilem wymienił liczbę czterech jednolitych brygad składających się z trzech batalionów piechoty i batalionu czołgów, liczących 3–4 tysiące żołnierzy każda.⁷ Stosownie do tych decyzji 5 lipca 1940 r. Naczelny Wódz wydał rozkaz o sformowaniu 1 i 2 Brygady Strzelców. Każda z nich miała się składać z dowództwa i sztabu, oddziału rozpoznawczego, trzech batalionów piechoty, batalionu przeciwpancernego, batalionu czołgów, dywizjonu artylerii lekkiej, baterii artylerii przeciwlotniczej, kompanii saperów, kompanii łączności oraz służb. Brygada o takim składzie miała być jednostką zmotoryzowaną, zdolną do prowadzenia samodzielnych działań taktycznych, co w sposób zdecydowany odróżniało ją od ówczesnych brytyjskich brygad piechoty (*Infantry Brigade*).⁸

2 października 1940 r. dowództwo 10 Brygady Kawalerii Pancерnej – 2 Brygady Strzelców objął ponownie (po raz trzeci) gen. bryg. Stanisław Maczek, który z Francji do Wielkiej Brytanii dotarł przez Afrykę.⁹ 21 października gen. Maczek wystąpił z wnioskiem do Naczelnego Wodza o przemianowanie brygady na 10 Brygadę Kawalerii Pancерnej oraz o wydanie zgody na założenie

⁵ Według ustaleń płk. dypl. Jerzego Łunkiewicza ewakuowano wówczas 4505 oficerów i 12 867 szeregowych jednostek wojska lądowego. Zob. Jerzy Łunkiewicz, „Ewakuacja Polskich Sił Zbrojnych z Francji w 1940 roku,” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1956): 40–41.

⁶ Hastings Lionel „Pug” Ismay (ur. 1887 – zm. 1965) generał brytyjski. W latach 1933–1940 pełnił służbę na różnych stanowiskach sztabowych w *War Office*, w tym w latach 1938–1939 sekretarz Komitetu Obrony Imperium (*Committee of Imperial Defence*). Od 1940 r. jako szef osobistego sztabu Ministra Obrony (*Ministry of Defence*) pełnił rolę oficera łącznikowego pomiędzy Gabinetem Wojennym (*War Cabinet*) a szefami sztabów rodzajów sił zbrojnych (*Chiefs of Staff*). Odszedł ze służby wojskowej w 1946 r. Pierwszy sekretarz generalny Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w latach 1950–1957. Opublikował pamiętniki: *The Memoirs of General the Lord Ismay* (London: Viking Adult, 1960).

⁷ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego (dalej: IPMS), Naczelne władze wojskowe (dalej: NWW), sygn. A XII 22/1, Pismo gen. [Władysława] Sikorskiego do płk. [Tadeusza] Klimeckiego o organizacji PSZ na terenie Wielkiej Brytanii z 30 VI 1940 r., L.dz. 17, Londyn, b.p.

⁸ Wawer, *Organizacja*, 32–33.

⁹ IPMS, Rozkazy dzienne Dowództwa Wojsk w Obozie nr 4 i 10 Brygady Kawalerii Pancерnej, sygn. R 100, Rozkaz dzienny nr 81/40 z 2 X 1940 r., Londyn, b.p.

czarnych naramienników. Wniosek motywował względami tradycji, ponieważ brygada nie przestała istnieć jako zwarta jednostka, nazwa 10 Brygada Kawalerii Pancernej została zatwierdzona w czerwcu 1940 r., a ponadto gen. Sikorski zezwolił wówczas gen. Maczkowi na nałożenie czarnych naramienników jako tradycji czarnych kurtek, z powodu których Niemcy we wrześniu 1939 r. nazwali brygadę *die schwarze Brigade*.¹⁰ Na uroczystej zbiórce 10 Brygady Kawalerii Pancernej 25 października 1940 r. Naczelny Wódz udekorował Krzyżem Żółtym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* gen. Maczka, a jednocześnie zatwierdził historyczną nazwę brygady i nadał wszystkim jej żołnierzom przywilej noszenia na lewym ramieniu czarnego naramiennika.¹¹

Dodać należy, że w tym czasie w Haydock Park funkcjonowało Zgrupowanie Żołnierzy Broni Pancernej, określane również jako Zgrupowanie Pancerne, którym dowodził ppłk dypl. Antoni Korczyński. Docelowo miały je tworzyć bataliony czołgów obu brygad strzeleckich oraz żołnierze broni pancernej oczekujący na przydział służbowy. Podkreślić jednak należy, że w 1940 r. nie istniały jakiegokolwiek możliwości sformowania tych batalionów w formie oddziałów pancernych. Dowództwo zgrupowania objął 25 września 1940 r. ppłk dypl. Tadeusz Majewski. Na początku października zmieniło ono nazwę na Ośrodek Wyszakolenia Broni Pancernej, a już 16 października 1940 r. zostało przeformowane w dwubatalionowy 1 Pułk Czołgów. Pułk został zakwaterowany w Blairgowrie w hrabstwie Perthshire. Z powodu braku sprzętu pancernego szkolenie specjalistyczne prowadzone było wyłącznie teoretycznie, natomiast duży nacisk położono na szkolenie kierowców. Wczesną jesienią pułk otrzymał pierwsze czołgi piechoty Valentine i 17 listopada 1940 r. dysponował już 6 czołgami tego typu.¹²

¹⁰ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 2, *Kampanie na obczyźnie*, cz. 1, *wrzesień 1939 – czerwiec 1941* (Londyn: Instytut Historyczny im. gen. Sikorskiego, 1959), 242.

¹¹ IPMS, Rozkazy dzienne Dowództwa Wojsk w Obozie nr 4 i 10 Brygady Kawalerii Pancernej, sygn. R 100, Rozkaz dzienny nr 100/40 z 26 X 1940 r., Londyn, b.p.; „Naczelny Wódz udekorował 3 generałów,” *Dziennik Żołnierza* nr 101 (1940): 3. Dziejopis 1 DPanc., ostatni dowódca 24 Pułku Ułanów płk dypl. Tadeusz A. Wysocki, twierdził, że zmiana nazwy nastąpiła na mocy rozkazu Naczelnego Wodza nr 228/40 z 29 X 1940 r. Zob. Tadeusz A. Wysocki, *1 Polska Dywizja Pancerna 1938–1947* (Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1989), 54–55. Z kolei autorzy tomu drugiego syntezy *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej* datowali to wydarzenie na 3 XI 1940 r. Zob. *Polskie Siły Zbrojne*, 2/1:242. Podobną datę podał Zbigniew Wawer, prawdopodobnie za przywołaną syntezą. Zob. Wawer, *Organizacja*, 48. Na różnice te jako pierwszy zwrócił uwagę Franciszek Idkowiak, który jednak nie zdołał ustalić faktycznej daty przemianowania brygady. Zob. Franciszek Idkowiak, *Franciszek Skibiński. Żołnierz, teoretyk i historyk wojskowy* (Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Oficerskiej im. hetmana Stefana Czarnieckiego, 2002), 69, przyp. nr 64.

¹² IPMS, Rozkazy dzienne Zgrupowania Pancernego i 1 Pułku Czołgów, sygn. R 183, Rozkaz dzienny nr 1 z 25 VI 1940 r., Londyn, b.p.; Rozkaz dzienny nr 87 z 26 IX 1940 r., Londyn, b.p.; Rozkaz dzienny nr 93 z 3 X 1940 r., Londyn, b.p.; Rozkaz dzienny nr 104 z 16 X

W dniu 8 października 1940 r. jednostki te weszły w skład utworzonego 26 września I Korpusu, którego szefem 3 października został dotychczasowy dowódca Okręgu Wojskowego w Szkocji (wcześniej, do 15 września 1940 r., dowódca Obozów i Oddziałów Wojska Polskiego w Szkocji), gen. bryg. Marian Kukiel, a pięć dni później Sztab NW określił organizację Korpusu.¹³ Niemalże natychmiast po utworzeniu tego związku taktycznego wszedł on w operacyjne podporządkowanie brytyjskiego dowództwa okręgu wojskowego w Szkocji (*Scottish Command*), a oddziały I Korpusu rozpoczęły luzowanie formacji brytyjskich na wyznaczonych odcinkach w powierzonym polskiemu korpusowi pasie obrony wybrzeża o szerokości 200 km.¹⁴

Generał Maczek niemalże natychmiast po przybyciu na Wyspy Brytyjskie rozpoczął starania mające na celu zaszczepienie wśród najwyższych władz wojskowych myśli o utworzeniu polskiej dywizji pancерnej. Dlatego sztab 10 Brygady Kawalerii Pancерnej opracowywał dokumenty studyjne dotyczące ówczesnego pola walki, w tym również przyszłości wojsk pancерnych. Część z nich przekazywano zarówno przełożonym, jak i znajomym oficerom pełniącym służbę w wyższych dowództwach i sztabach. Do swoich koncepcji gen. Maczek próbował przekonać nie tylko oficerów Sztabu NW, ale jak najszerze kręgi, wykorzystując fachowy periodyk poświęcony myśli wojskowej, jakim był wydawany w Londynie przez Sztab NW miesięcznik „Bellona”. W artykule poświęconym formom organizacyjnym wielkich jednostek pancерnych wskazywał na to, że wielka jednostka pancerna jest jednostką szybką, mogącą zapewnić nie tylko rozstrzygnięcie taktyczne, ale również wykorzystanie operacyjne, które gen. Maczek utożsamiał z rozstrzygnięciem operacyjnym. Generał w swoim artykule dokonał analizy rozwiązań strukturalno-organizacyjnych wielkiej jednostki pancерnej na przykładzie niemieckich dywizji szybkich.¹⁵

1940 r., Londyn, b.p.; Rozkaz dzienny nr 1 z 17 X 1940 r., b.m., b.p. Według Janusza Magnuskiego pułk otrzymał pierwsze egzemplarze tych czołgów dopiero 21 XI 1940 r. Zob. Janusz Magnuski, *Wozy bojowe Polskich Sił Zbrojnych 1940–1946* (Warszawa: Wyd. Magnum, 1998), 58. Tym samym nie można zgodzić się z informacją podaną przez ppłk. Mariana Żebrowskiego, jakoby pierwsze czołgi Valentine otrzymano dopiero 31 XII 1941 r. Zob. Marian Żebrowski, *Zarys historii polskiej broni pancерnej 1918–1947* (Londyn: Zarząd Zrzeszenia Kół Oddziałowych Broni Pancерnej, 1971), 407.

¹³ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/87, Rozkaz Naczelnego Wodza z 26 IX 1940 r. Organizacja wojenne i ich realizacja L.dz. 668/Tjn.Og.Org.40, Londyn, b.p.; Rozkaz Naczelnego Wodza z 8 X 1940 r. Organizacja I Korpusu – zarządzenie wykonawcze L.dz. 788/ Tjn.Og.Org.40., Londyn, b.p.

¹⁴ *Polskie Siły Zbrojne*, 2/1:244–248.

¹⁵ Gen. bryg. [Stanisław] Maczek, „Formy organizacyjne wielkich jednostek pancерnych,” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1941): 15. Był to jedyny artykuł gen. Maczka zamieszczony na łamach „Bellony” w czasie II wojny światowej. Natomiast z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że zadanie popularyzowania problematyki broni pancерnej na łamach tego pisma fachowego mieli realizować oficerowie z kręgu bliskich współpracowników generała. Podkreślić jednak

Generał Maczek był przekonany, że doświadczenia krótkiego szlaku bojowego 10 Brygady Kawalerii Pancерnej w kampanii francuskiej zaowocowały umocnieniem się przekonania o konieczności sformowania dywizji pancерnej, kolejnymi wnioskami dotyczącymi współdziałania oddziałów różnych rodzajów broni. Największe jednak znaczenie miało przełamanie „u starych czołgistów” nastawienia psychicznego, że czołgi są wyłącznie rodzajem broni wspierającym piechotę, czego dowodem był aktywny udział czołgów w skutecznej osłonie skrzydła francuskiej 4 Armii, a następnie ich użycie w natarciu na Montbard.¹⁶

Poglądy gen. Maczka trafiły na podatny grunt, tym bardziej że stosunek brytyjskich władz wojskowych do jednostek polskich był odmienny od podejścia, które reprezentowali Francuzi w latach 1939–1940. Kultura techniczna armii brytyjskiej determinowała kierunek zmian jakościowych, które musiały nastąpić w jednostkach Polskich Sił Zbrojnych. Powszechny pęd do motoryzacji był swoistym kołem zamachowym rozwoju oddziałów polskich na Wyspach Brytyjskich. Pomimo wielu problemów trapiących 10 Brygadę Kawalerii Pancерnej jej dowódca potrafił tchnąć w szeregi wojska nowego ducha i wskazać konkretny cel, który elektryzował do działania nie tylko korpus oficerski, ale również najbardziej aktywnych podoficerów i szeregowców. Nie bez znaczenia był *esprit de corps* najstarszych oddziałów brygady złożonych z weteranów dwóch kampanii, który wywierał pozytywny wpływ na pozostałe oddziały brygady.

W pierwszej połowie lutego 1941 r. szef Oddziału I Sztabu NW płk dypl. Andrzej Liebich sformułował na piśmie wnioski dotyczące ewentualnego utworzenia dywizji pancерnej, opracowane na podstawie dyskusji nad złożonym w Sztabie NW referatem gen. Maczka. Na podkreślenie zasługuje, że uczestnicy dyskusji doszli do interesujących, jak na zimę 1941 r., wniosków, bowiem rozważając kwestię liczebności piechoty w stosunku do czołgów, przyjęto wówczas, że dywizja pancerna powinna posiadać 3 bataliony strzelców, a także 3–4 dywizjony artylerii. Jednocześnie analizowano czas formowania wielkiej jednostki broni pancерnej. W opracowaniu tym wskazywano, że sformowanie dwóch pierwszych dywizji pancерnych zajęło Niemcom dwa lata.¹⁷

---

należy, że wśród propagatorów idei sformowania w składzie Polskich Sił Zbrojnych wielkiej jednostki pancерnej ta forma oddziaływania na opinie była najważniejsza. W pierwszej połowie 1941 r. zadanie to realizowali kpt. dypl. Ludwik Stankiewicz i rtm. dypl. Bogdan Mincer. Zob. kpt. dypl. [Ludwik] Stankiewicz, „Rozwój broni pancерnej,” *Bellona* (Londyn) z. 3 (1941): 12–21; B. M. [Bogdan Mincer], „O nowoczesnej wojnie,” *Bellona* (Londyn) z. 6 (1941): 13–36.

¹⁶ Stanisław Maczek, „Powstanie polskiej broni pancерnej poza granicami Rzeczypospolitej,” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1956): 6.

¹⁷ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/10, Wnioski w sprawie organizacji dywizji pancерnej opracowane na podstawie dyskusji opartej na referacie gen. [Stanisława] Maczka z 11 II 1941 r., Londyn, b.p.

Z zestawienia opracowanego 29 marca 1941 r. przez dowódcę 1 Pułku Czołgów ppłk. dypl. Majewskiego, wykonanego na ustne polecenie szefa Sztabu NW, wynikało, że na terenie Wysp Brytyjskich przebywało 180 oficerów broni pancerniej, a w samym 1 Pułku Czołgów było 626 podoficerów tego rodzaju broni (wliczając podchorążych rezerwy). Ponadto w pułku w stanie ewidencyjnym wykazywano 1053 szeregowców, jednakże około 80 spośród nich stale przebywało poza nim w ramach różnego rodzaju odkomenderowań, a znaczna część reprezentowała inne rodzaje broni i służb. Kolejnych 720 żołnierzy broni pancerniej znajdowało się w innych oddziałach (140 w Ośrodku Zapasowym Broni Pancerniej, 292 w dywizjonie rozpoznawczym I Korpusu, 167 w brygadach, 60 w kolumnie samochodowej I Korpusu).¹⁸

Starania gen. Maczka z konieczności były działaniem rozciągniętym w czasie. W ciągu kolejnych miesięcy dzięki przybyciu ochotników z Ameryki Południowej w 1 Pułku Czołgów sformowano trzeci batalion. Jednocześnie strona brytyjska przekazywała oddziałom polskim kolejne partie pojazdów mechanicznych, w tym czołgów i transporterów opancerzonych Carrier. Zwiększenie dostaw czołgów było skutkiem inspekcji dowódcy Królewskiego Korpusu Pancernego (*Commander Royal Armoured Corps, CRAC*) gen. Giffarda le Quesne Martela,¹⁹ który 20 czerwca 1941 r. wizytował 1 Pułk Czołgów w celu sprawdzenia stanu wyszkolenia tego oddziału przed podjęciem decyzji o przydziale większej partii czołgów. W rezultacie tej wizyty otrzymano na początku lipca 12 czołgów Mk I, a pod koniec lipca 16 czołgów Valentine. W ostatniej dekadzie sierpnia 1941 r. strona brytyjska przekazała następne 8 czołgów tego typu oraz pierwsze 3 czołgi typu Churchill.²⁰

11 sierpnia 1941 r. w kwaterze połowej Naczelnego Wodza w Gasku odbyła się odprawa wyższych dowódców, w czasie której gen. Sikorski wskazał, że „celem ostatecznym, jaki mamy osiągnąć w organizacji wojsk jest dywizja pancerna, brygada lekka zmotoryzowana, wojska korpuśne (art[yleria]

¹⁸ IPMS, 1 Dywizja Pancerna (dalej: 1 DPanc.), sygn. A V 9/19, Meldunek dowódcy 1 Pułku Czołgów dla szefa Sztabu Naczelnego Wodza z 29 III 1941 r. L.dz. 134/tjn., Londyn, b.p.

¹⁹ Giffard le Quesne Martel (ur. 1889 – zm. 1958) generał brytyjski. W latach 1940–1942 dowódca Królewskiego Korpusu Broni Pancerniej (*Royal Armoured Corps*). Zwolniony ze stanowiska w wyniku konfliktu z Imperialnym Sztabem Generalnym. W latach 1943–1944 szef brytyjskiej misji wojskowej w Moskwie. Odszedł ze służby wojskowej w 1945 r. Opublikował studium użycia wojsk pancernych oraz swoje wspomnienia. Zob. Giffard Martel, *Our Armoured Forces* (London: Faber & Faber limited, 1945); Martel, *An Outspoken Soldier. His Views and Memoirs* (London: Sifton Praed, 1949).

²⁰ IPMS, Dzienniki działań i kroniki, sygn. C 65, Kronika 2 Pułku Pancernego, t. 1, zapis z sierpnia 1941 r., b.m., 32; sygn. C 66, Kronika 1 Pułku Pancernego, t. 1, zapis z sierpnia 1941 r., b.m., 28.

ciężka, saperzy, łączność)²¹. Cztery dni później Naczelny Wódz wystosował do dowódcy *Home Forces*, czyli dowódcy odpowiedzialnego za proces szkolenia wojsk przygotowywanych do wysłania za granicę oraz dowodzącego wojskami niezbędnymi do obrony Wysp Brytyjskich,²² pismo, w którym wskazywał na możliwości przeformowania I Korpusu w związek pancerno-motorowy, którego zasadniczą część stanowiłaby dywizja pancerna i mieszana brygada zmotoryzowana. Dywizja pancerna miała zostać sformowana z 10 Brygady Kawalerii Pancernej, brygady czołgów oraz dywizjonu rozpoznawczego I Korpusu. W odpowiedzi dowódca *Home Forces* gen. Alan Brooke²³ stwierdził, że kwestią reorganizacji korpusu jest zainteresowany i pragnie przedyskutować tę sprawę. Być może na pozytywne nastawienie dowódcy *Home Forces* miała wpływ przeprowadzona wcześniej inspekcja 10 Brygady Kawalerii Pancernej, której poziom wyszkolenia gen. Brooke ocenił jako wysoki.²⁴

Kolejnymi krokami strony polskiej zmierzającymi do sformowania dywizji pancernej była stopniowa reorganizacja I Korpusu, w ramach której 20 września 1941 r. dotychczasowy 1 Pułk Czołgów miał być przeformowany w 16 Brygadę Czołgów.²⁵ W działaniach tych decydującym miesiącem okazał się październik 1941 r.

Dowódcy batalionów 10 Pułku Strzelców Konnych, 24 Pułku Ułanów oraz batalionu im. 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich z 10 Brygady Kawalerii Pancernej otrzymali 11 października 1941 r. etaty pułków pancernych w celu ukierunkowania szkolenia na przygotowanie niezbędnej liczby specjalistów. Dziewięć dni później gen. Maczek skierował do Naczelnego Wodza pismo, w którym ustosunkował się do projektu przyszłej organizacji I Korpusu:

---

²¹ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, Dziennik Czynności Naczelnego Wodza (dalej: DCNW), sygn. KOL 1/DCNW/25, Protokół z odprawy wyższych dowódców w Kwaterze Polowej Naczelnego Wodza z 11 VIII 1940 r., b.m., 42.

²² Tłumaczenie nazwy *Home Forces* jako Wojska Krajowe w sytuacji różnorodnych kompetencji ich organu dowodzenia wydaje się niezasadne.

²³ Alan Brooke, *1st Viscount Alanbrooke* (ur. 1883 – zm. 1963) marszałek brytyjski. Od lipca 1940 r. dowódca *Home Forces* (*Commander-in-Chief Home Forces*). Od grudnia 1941 r. do 1946 r. szef Imperialnego Sztabu Generalnego (*Chief of the Imperial General Staff*). W 2001 r. opublikowano jego pamiętniki. Zob.: Alanbrooke, *War Diaries 1939–1945* (London: University of California Press, 2001). Zob. także: David Fraser, *Alanbrooke* (London: HarperCollins, 1997).

²⁴ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/25a, List gen. [Władysława] Sikorskiego do gen. [Alana] Brooke dowódcy *Home Forces* z 15 VIII 1941 r. L.dz. 220/tj. GM 41, Londyn, 173–175; List gen. [Alana] Brooke do gen. [Władysława] Sikorskiego z 15 VIII 1941 r. HF 1563/C-in-C, Londyn, 175.

²⁵ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 9/19, Rozkaz organizacyjny 1 Pułku Czołgów z 19 IX 1941 r. L.dz. 587/tjn., b.p.; Rozkazy dzienne 1 Pułku Czołgów, sygn. R 4, Rozkaz dzienny nr 215 z 19 IX 1941 r., Londyn, b.p.

„uważam, iż dziś otwiera się konkretna możliwość zrealizowania wizji Pana Generała i stworzenia faktycznie nowoczesnej jednostki wojska, jaką jest Polski Korpus Pancerno-Motorowy, którego Polska nigdy nie mogła stworzyć ze względów finansowych. [...]

Słaby korpus piechoty, uzbrojony nieco lepiej od Home Guardu, a znacznie gorzej niż Wojsko Polskie w 1939 r., może cały zginąć, ale nie wykona nic konkretnego. Na polu walki panuje ruch i ogień. Połączenie tych czynników jest tylko w jednostkach pancernych.

Stwarzając dywizję pancerną, pomnażamy wkład w ogólny wysiłek wojenny, stajemy się silniejsi dziesięciokrotnie, możemy na polu walki odegrać rolę decydującą, na konferencji pokojowej, razem z czynami marynarki i lotnictwa, będziemy mogli rzucić decydujące czyny naszej dywizji pancernej.

Jesteśmy teraz uzbrojeni i zorganizowani zupełnie nieodpowiednio do nowoczesnych warunków walki i w masie swojej przedstawiamy mięso armatnie bardzo chude, a możemy się stać czynnikiem działania decydującego. Jest to jedyna okazja, która może się nie powtórzyć i której nam ominąć nie wolno. Kraj i społeczeństwo polskie nigdy nie zrozumie – że jeżeli osądzono czynniki decydujące w Polsce za brak sprzętu pancernego – że go nie chcieliśmy brać, gdy nam dawano, że nie chcieliśmy być silni, a chcieliśmy być słabi i źle uzbrojeni.

Powstaje jeszcze sprawa przyszłości – armia przyszłości – to armia pancerna, jako trzon obrony kraju. Kto ją będzie u nas tworzył, gdy się nie nauczymy w boju jej użycia? Jedyna okazja jest na terenie Anglii. Okazja, której nie możemy opuścić, aby nam przyszłe pokolenia nie zarzuciły, żeśmy zmarnowali nasz czas na emigracji i zawiedli nadzieje narodu.²⁶

Generał Maczek po latach ocenił, że w miarę oddalania się zagrożenia inwazji niemieckiej na Wyspy Brytyjskie w jednostkach polskich w Szkocji narastać zaczął konflikt dotyczący wizji przyszłej organizacji wojska. Generał wyróżniał trzy grupy będące reprezentantami sprzecznych interesów. Grupę pierwszą mieli stanowić entuzjaści idei formowania dywizji pancernej, do których należeli przede wszystkim żołnierze 10 Brygady Kawalerii Pancernej, większość kawalerzystów oraz duża część młodszych wiekiem oficerów broni pancernej. W drugiej grupie, bardzo wartościowej pod względem technicznym, mieli się znajdować oficerowie broni pancernej będący zwolennikami samodzielnej broni pancernej, rozumianej jako rodzaj wojsk wspierający piechotę. Według gen. Maczka przedstawicielami tej grupy byli żołnierze „przeważnie nie ostrzelani w boju [...] dowódcy

²⁶ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 9/17, Meldunek gen. [Stanisława] Maczka do Naczelnego Wodza w sprawie tworzenia korpusu pancerno-motorowego z 20 X 1941 r. L.dz. 2121/Tjn./Wyszk. 41, Londyn, b.p.

w tej grupie: z rozdwojoną mentalnością dowódcy bojowego i referenta broni pancernej w sztabie wyższego dowódcy”. Z kolei grupa trzecia reprezentowała interesy piechoty, a na wyrażane przez nią opinie miał wywierać wpływ oportunizm dowódców.²⁷

W tym czasie w Sztabie NW dojrzała decyzja do rozpoczęcia negocjacji z brytyjskimi władzami wojskowymi na temat formowania dywizji pancernej. Z pierwszych sondażowych rozmów wynikało, że brytyjski Imperialny Sztab Generalny będzie uzależniał wydanie zgody na sformowanie dywizji pancernej od przekazania jej w podporządkowanie dowództwa *Home Forces* i przesunięcia jej ze Szkocji do Anglii. Przygotowując materiały na konferencję polsko-brytyjską w tej sprawie, szef Oddziału I Sztabu NW płk dypl. Kazimierz Glabisz 19 października 1941 r. przedłożył gen. Sikorskiemu do akceptacji referat w sprawie utworzenia dywizji pancernej. Na podstawie dostępnych etatów brytyjskiej dywizji pancernej wyliczono, że po wcieleniu ok. 1200 ochotników, których przybycia się spodziewano, dla wypełnienia etatu dywizji pancernej bez batalionów piechoty brakowało ok. 300 oficerów i 4100 szeregowych, a dla wypełnienia etatu pełnej dywizji pancernej brakowało ok. 450 oficerów i 5800 szeregowych. W omawianym referacie przedstawione zostały cztery projekty reorganizacji I Korpusu. W ocenie autora dokumentu optymalny był wariant, w którym w skład dywizji pancernej włączone zostałyby niektóre korpuśne oddziały broni i służb, a dywizja nie posiadałaby batalionów piechoty. Wówczas do pełnych stanów brakowałyby tylko ok. 160 oficerów i ok. 2100 szeregowych. Według szefa Oddziału I przyjęcie tego wariantu wymagało późniejszego zwiększenia stanu dywizji poprzez ściągnięcie uzupełnień z Polskich Sił Zbrojnych formowanych wówczas w Związku Sowieckim na mocy układu Sikorski–Majski, bowiem bez nich dywizja nie byłaby zdolna do użycia w działaniach.²⁸

W dniach 28–29 października 1941 r. Naczelny Wódz wystosował do premiera Churchilla, szefa Imperialnego Sztabu Generalnego (*Chief of the Imperial General Staff*, dalej: CIGS) gen. Johna Dill’a²⁹, dowódcy *Home Forces* gen. Brooke’a oraz dowódcy broni pancernej gen. Martela pisma, w których przedstawił plan reorganizacji korpusu oraz wynikające z tego potrzeby strony polskiej.

²⁷ Maczek, „Powstanie,” 6–7.

²⁸ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/10, Referat Oddziału I Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie tworzenia dywizji pancernej z 19 X 1941 r., Londyn, b.p.

²⁹ John Greer Dill (ur. 1881 – zm. 1944) marszałek brytyjski. W latach 1937–1939 dowódca *Home Forces* (*Commander-in-Chief Home Forces*). W latach 1939–1940 dowódca I Korpusu Brytyjskich Sił Ekspedycyjnych we Francji. Następnie krótko VCIGS. Od 20 IV 1940 r. do grudnia 1941 r. szef CIGS. Zob.: Tony Heathcote, *The British Field Marshals 1736–1997 A Biographical Dictionary* (London: Pen and Sword Books Ltd, 1999), 104–105.

W liście do premiera Wielkiej Brytanii gen. Sikorski informował o planie reorganizacji I Korpusu. Wskazując na możliwość sformowania dywizji pancерnej oraz 1–2 brygad zmotoryzowanych, akcentował potrzebę ewakuacji ze Związku Sowieckiego co najmniej 8 tys. żołnierzy do Wielkiej Brytanii i 2 tys. do Egiptu w celu uzupełnienia stanów Samodzielnej Brygady Strzelców Karpaccyckich. Naczelnym Wódcy prosił Churchilla o wsparcie jego starań zmierzających do przeprowadzenia reorganizacji I Korpusu i wyposażenia jego jednostek w sprzęt pancерny i motorowy.³⁰

Z kolei w liście do szefa Imperialnego Sztabu Generalnego gen. Dilla Naczelnym Wódcy informował, że jego pragnieniem jest przeformować I Korpus w związek pancerno-motorowy składający się z dywizji pancерnej i przynajmniej jednej brygady zmotoryzowanej. Generał Sikorski chciał, aby jednostki te osiągnęły gotowość do działania latem 1942 r. W jego ocenie aktualny stan organizacji i poziom wyszkolenia jednostek korpusu umożliwia ich użycie jedynie w obronie. Jednocześnie gen. Sikorski podkreślał, że do osiągnięcia zakładanych stanów niezbędna jest ewakuacja kilku tysięcy żołnierzy polskich ze Związku Sowieckiego. Mając na uwadze możliwość sformowania w ciągu 6–7 miesięcy dywizji pancерnej i wynikające stąd potrzeby szkoleniowe, wskazywał na konieczność przekazania niezbędnego sprzętu. Naczelnym Wódcy podniósł także sprawę szkolenia mechaników, elektryków, specjalistów łączności oraz instruktorów w brytyjskich zakładach, a także uruchomienia kursów specjalistycznych. Ponadto odniósł się do kwestii podporządkowania projektowanej dywizji pancерnej. Stwierdził, że w pełni rozumie powody brytyjskich żądań przesunięcia jej do środkowej Anglii i przekazania w podporządkowanie dowództwa *Home Forces*. Podkreślił jednak, że nie jest jego życzeniem, aby Polskie Siły Zbrojne na Wyspach Brytyjskich były dzielone i pragnie, aby w wypadku działań pozostałe jednostki połączyły się z dywizją pancerną w ramach korpusu. Ponadto w przypadku przesunięcia oddziałów dywizji pancерnej ze Szkocji gen. Sikorski sugerował potrzebę zredukowania szerokości powierzonego I Korpusowi pasa wybrzeża szkockiego o połowę i wydzielenia odpowiednich jednostek brytyjskich jako odwodu.³¹

30 października 1941 r. polski *attaché* wojskowy przy Ambasadzie RP w Londynie gen. bryg. Bronisław Regulski wraz z szefem Oddziału I Sztabu NW płk. dypl. Głabiszem przedstawili w *War Office* polski plan formowania dywizji pancерnej. Postulaty polskie przyjął szef Inspektoratu

³⁰ The National Archives (dalej: TNA), Prime Minister, sygn. PREM 3/351/10, Republic of Poland Prime Minister, Letter from General [Władysław] Sikorski to Prime Minister dated 28th October, 1941, Londyn, 310–312.

³¹ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Polish Commander in Chief, Letter from General [Władysław] Sikorski to CIGS dated 28th October, 1941, Londyn, 313–315.

Kontyngentów Sojuszniczych (*Inspectorate of Allied Contingents*) gen. por. George N. Cory,³² któremu towarzyszył ppłk J. C. D. Carlisle z Oddziału Łącznikowego Wywiadu Wojskowego,³³ odpowiedzialnego za kontakty z *attaché* wojskowymi (*Military Intelligence Liaison*). Co do podporządkowania dywizji pancernej dowództwu *Home Forces* gen. Reguluski stwierdził, że pragnieniem gen. Sikorskiego było, aby dywizja pancerna pozostawała cały czas w polskim podporządkowaniu. Polski plan formowania dywizji pancerniej uzależniony był od możliwości jej uzbrojenia i wyposażenia przez stronę brytyjską oraz przybycia uzupełnień w postaci ochotników z Kanady oraz prawdopodobnie wyszkolonych żołnierzy ewakuowanych ze Związku Sowieckiego, zgodnie z planem gen. Sikorskiego przedstawionym w liście do szefa Imperialnego Sztabu Generalnego.³⁴

Następnego dnia w Sztabie NW zakończone zostało studium możliwości formowania dywizji pancerniej. Na podstawie etatów brytyjskiej dywizji pancerniej z października 1940 r. określono liczbę i rodzaje oddziałów dla dywizji pancerniej, dokonano naliczeń stanów osobowych oraz uzbrojenia i sprzętu wojskowego. Pochodzący z października 1940 r. etat brytyjskiej dywizji pancerniej zakładał funkcjonowanie w dywizji dwóch brygad pancernych, grupy wsparcia, oddziałów dywizyjnych – pułku rozpoznawczego, saperów, łączności oraz służb tyłowych. Każda brygada pancerna składała się z trzech pułków pancernych oraz batalionu zmotoryzowanego. W skład grupy wsparcia wchodził pułk artylerii konnej, pułk artylerii przeciwpancernej i pułk artylerii przeciwlotniczej lekkiej, a także batalion piechoty przewożonej. Funkcjonowanie systemu dowodzenia wspierały cztery kompanie łączności. Pułk rozpoznawczy dywizji wyposażony był w samochody pancerne. Zabezpieczenie inżynieryjne dywizji zapewniały 2 kompanie saperów oraz kompania parkowa. W skład służb dywizji wchodziły 4 kompanie zaopatrywania i kolumna przewożowa, kompania warsztatowa, kompania parkowa, 14 czołówek naprawczych, 3 kompanie sanitarne, pluton higieny polowej, łaźnia polowa, szwadron żandarmerii oraz poczta polowa. Podkreślić należy, że Sztab NW dokonał naliczeń stanów osobowych

³² George N. Cory (ur. 1874 – zm. 1968) generał brytyjski. W latach 1927–1928 dowódca 50 Dywizji. Emerytowany w 1931 r. Przywrócony do służby po wybuchu II wojny światowej. W latach 1940–1943 szef Inspektoratu Kontyngentów Sojuszniczych w *War Office* (*Inspectorate of Allied Contingents*, IAC). Odszedł ze służby wojskowej w 1943 r.

³³ Nie zdołano ustalić imion, jako oficer wywiadu wojskowego nie figuruje pod tym nazwiskiem w spisach oficerów armii brytyjskiej z lat 1939–1945.

³⁴ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Notes of a Conversation with General [Bronisław] Reguluski, Polish MA and Colonel [Kazimierz] Glabisz Head of the I Bureau, Polish G.H.Q. dated 31st October, 1941, Londyn, 1A. Zob. IPMS, NWW, sygn. A XII 22/10, Streszczenie przebiegu konferencji w *War Office* w sprawie tworzenia dywizji pancerniej z 5 XI 1941 r., Londyn, b.p.

oddziałów bez pierwszego uzupełnienia, co stanowiło odstępstwo od zasady obowiązującej w siłach zbrojnych Wielkiej Brytanii i brytyjskich dokumentach organizacyjno-etatowych określanych jako etat wojenny (*War Establishment*, dalej: WE).³⁵

Z dokonanych kalkulacji wynikało, że w dywizji pancерnej powinno być 626 oficerów i 13 043 szeregowych, ogółem 13 669 żołnierzy,³⁶ a dywizja miała być uzbrojona w 340 czołgów, 60 samochodów pancерnych, 24 działa polowe, 36 działek przeciwpancерnych, 36 działek przeciwlotniczych, 2 moździerze 3-calowe, 36 moździerzy 2-calowych, 116 ciężkich karabinów maszynowych, 395 lekkich karabinów maszynowych „Bren”, 427 karabinów przeciwpancерnych „Boys”, 7028 karabinów, 320 pistoletów maszynowych oraz 5772 pistolety. Ponadto dywizja miała być wyposażona w 145 samochodów opancerzonych Scout-Car, 109 transporterów opancerzonych Carrier, 9 opancerzonych samochodów osobowych dla wysuniętych obserwatorów artyleryjskich oraz 2293 inne samochody (w tym 72–84 ciągniki artyleryjskie różnych typów, 12 ciągników ewakuacyjnych, 245 samochodów specjalnych, 244 samochody osobowe, 697 samochodów ciężarowych 15 CWT, 378 samochodów ciężarowych 30 CWT, 633 samochody ciężarowe 3-tonowe), a także 918 motocykli, w tym 35 z przyczepkami.³⁷

Na początku listopada 1941 r. nadeszły odpowiedzi od gen. Dilla i gen. Brooke’a. W pismach tych wskazywano na aktualne problemy z produkcją odpowiedniej ilości sprzętu pancерnego, wobec czego strona brytyjska nie była w stanie sprecyzować, kiedy będzie mogła wyposażyć w czołgi planowaną polską dywizję pancęrną.³⁸ Szef Imperialnego Sztabu Generalnego napisał: „Jest mało prawdopodobne, abyśmy mogli wyposażyć dywizję pancęrną w najbliższej przyszłości” [tłum. J.S.T.].³⁹

Następstwem listu do premiera Churchilla było spotkanie w *War Cabinet* zorganizowane 5 listopada 1941 r. Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych podejmował gen. Ismay. Nie przyniosło ono spodziewanych

³⁵ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/10, Zestawienie ogólne organizacji dywizji pancерnej z 31 X 1941 r. L.dz. 3569/Tjn./O.I/41, Londyn, b.p.

³⁶ Ibid., Zestawienie ogólne organizacji dywizji pancерnej z 31 X 1941 r., załącznik: Skład osobowy (oficerowie) Dywizji Pancерnej wg etatów brytyjskich, Kalkulacja składu osobowego Dywizji Pancерnej., Londyn, b.p.

³⁷ Ibid., Zestawienie ogólne organizacji dywizji pancерnej z 31 X 1941 r., załącznik: Zestawienie ogólnego składu osobowego i zapotrzebowania materiałowego, Londyn, b.p.

³⁸ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/27, 4 i 5 XI 1941 r., b.m., 86, załączniki.

³⁹ Oryg. „it is unlikely that we should be able to equip an armoured division in the near future”. Zob. TNA, Papers of the Chief of the Imperial General Staff, sygn. WO 216/19, Chief of the Imperial General Staff, Letter from CIGS to General [Władysław] Sikorski dated 4th November, 1941, b.m., 4A.

rezultatów, bowiem generał brytyjski potwierdził jedynie stanowisko, jakie zajęli gen. Dill i gen. Brooke, wskazując, że pierwszeństwo w dostawach czołgów mają brytyjskie jednostki pancerne.⁴⁰

Postulatom Naczelnego Wodza w sprawie formowania dywizji pancerniej poświęcona była odprawa w *War Office* zorganizowana 7 listopada 1941 r. Przewodniczył jej szef Służby Sztabów (*Director of Staff Duties*, dalej: DSD) gen. mjr Archibald E. Nye,⁴¹ a wzięli w niej udział szef Inspektoratu Kontyngentów Sojusznicznych gen. Cory, zastępca szefa Służby Sztabów (*Deputy Director of Staff Duties*, dalej: DDS) brygadier John S. Lethenbridge,⁴² zastępca szefa Departamentu Wozów Bojowych (*Deputy Director Armoured Fighting Vehicles*, DDAFV) brygadier John A.M. Bond, przedstawiciel Departamentu Łączności (Signals, Sigs.) płk Thomas B. Gravely, przedstawiciel Oddziału Łącznikowego Wywiadu Wojskowego ppłk Carlisle, przedstawiciel Oddziału III Departamentu Operacyjnego (*Military Operation 3*, MO 3) ppłk James S. Watson, przedstawiciel Kwatermistrzostwa (Q 1) kpt Jack W.B. Gardner, a ponadto przedstawiciele Dowództwa *Home Forces*: brygadier Charles A.L. Dunphie⁴³ reprezentujący interesy wojsk pancernych oraz ppłk Brian C.H. Kimmins z oddziału operacyjnego, a także szef 4 Kwatery Łącznikowej przy Polskich Siłach Zbrojnych (*No. 4 Liaison HQ*) płk George de Chair.⁴⁴

Otwierając odprawę, gen. Nye stwierdził, że premier Churchill, któremu przedstawiono kwestię formowania polskiej dywizji pancerniej, zarządził, aby udzielić stronie polskiej wszelkiego możliwego wsparcia w tym zakresie

---

⁴⁰ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/27, 5 XI 1941 r., b.m., 87, załączniki.

⁴¹ Archibald Edward Nye (ur. 1895 – zm. 1967) generał brytyjski. Od 1940 do 1941 r. szef DSD. W latach 1941–1946 zastępca szefa Imperialnego Sztabu Generalnego (*Vice-Chief of the Imperial General Staff*). Odszedł ze służby wojskowej w 1946 r.

⁴² John S. Lethenbridge (ur. 1897 – zm. 1961) generał brytyjski. W latach 1940–1942 zastępca szefa Służby Sztabów w *War Office*, następnie szef Misji Wojskowej 220. W latach 1944–1945 w sztabie brytyjskiej 14 Armii w Birmie (Mjanma). W latach 1945–1948 szef wywiadu Brytyjskiej Armii Renu (*British Army of the Rhine*). Odszedł ze służby wojskowej w 1948 r.

⁴³ Charles A.L. Dunphie (ur. 1902 – zm. 1999) generał brytyjski. W latach 1940–1942 w Naczelnym Dowództwie *Home Forces*, następnie dowódca 20 Brygady Pancerniej. W latach 1942–1943 dowódca 26 Brygady Pancerniej w Afryce Północnej. W latach 1943–1944 zastępca dowódcy brytyjskich wojsk pancernych (*Royal Armoured Corps*). Następnie szef Departamentu Wozów Bojowych (*Armoured Fighting Vehicles*). Odszedł ze służby wojskowej w 1948 r.

⁴⁴ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Minutes of a meeting held on 7 November, 1941, to discuss the factors affecting the formation of a Polish Armoured Division, Londyn, 8A; Agenda for a meeting to be held to discuss the factors affecting the formation of a Polish Armoured Division, Londyn, 4A.

i oczekuje on konkretnych rozwiązań przygotowanych przez *War Office*. W toku odprawy oraz będących jej wynikiem ustaleń wewnątrzresortowych strona brytyjska wskazała, że przewiezienie do Wielkiej Brytanii ok. 10 tys. żołnierzy polskich niezbędnych do sformowania dywizji pancерnej będzie możliwe najwcześniej na początku maja 1942 r.⁴⁵ W ramach uzgodnień wewnątrz brytyjskiego *War Office* szef operacji wojskowych i planowania (*Director of Military Operations and Plans*, dalej: DMO&P) brygadier Thomas Rigby⁴⁶ stwierdził w notatce służbowej, że w jego ocenie żołnierze polscy ewakuowani ze Związku Sowieckiego będą w bardzo złej kondycji fizycznej i będzie trzeba wielu miesięcy, aby odzyskali zdrowie i sprawność niezbędną do służby w oddziałach liniowych, dlatego 1 maja 1942 r. jako zakładany termin ewakuacji uważał za zbyt optymistyczny. Ponadto zaznaczył, że strona polska nie posiadała zdolności do sformowania brygady piechoty dla dywizji pancерnej, a konieczność jej posiadania w składzie dywizji, podobnie jak odpowiedniej liczby uzupełnień, była niezbędna. Kwestię operacyjnego podporządkowania dywizji dowódcy *Home Forces* uważał za drugorzędną.⁴⁷

Co do możliwości wyposażenia przyszłej polskiej dywizji pancерnej w sprzęt pancerny brygadier Bond zastrzegł, że proces wyposażania brytyjskich dywizji pancernych oraz brygad czołgów wsparcia piechoty był rozciągnięty w czasie i dlatego ustalono, że najwcześniejszy termin rozpoczęcia

---

⁴⁵ Ibid., Minutes of a Meeting held on 7 November 1941 to discuss the factors affecting the formation of a polish armoured division dated 9th November, 1941, Londyn, 8A; Agenda for meeting to be held on 8/11/41 to discuss the withdrawal and equipment of Polish Forces in Russia, b.m., 7A; Papers of the Chief of the Imperial General Staff, sygn. 216/19, Memorandum on the formation of a polish armoured division, Londyn, 6A; Evacuation of polish forces from Russia. Memorandum by the Chief of the Imperial General Staff dated 9th November, 1941, b.m., 10A. Wyprzedzając nieco chronologię, wskazać należy, że kwestia ta stała się przedmiotem wymiany korespondencji pomiędzy szefem Imperialnego Sztabu Generalnego a stałym podsekretarzem stanu w ministerstwie spraw zagranicznych Alexandrem Cadoganem. Generał Dill przychylił się do propozycji polskich dotyczących ewakuacji około 10 tys. żołnierzy na Wyspy Brytyjskie i około 2 tys. żołnierzy na Środkowy Wschód celem uzupełnienia Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich, a następnie rozwinięcia jej do szczebla dywizji, zgodnie z adnotacją premiera Churchilla z 22 XI 1941 r. „Everything must be done to form the Polish Division in ME [*Middle East* – przyp. J.S.T.]”. Zob. *ibid.*, Letter from CIGS to PUS Foreign Office dated 19th November, 1941, b.m., 10A; Minute to CIGS from Brigadier Hollis dated 22nd November, 1941, b.m., 12A.

⁴⁶ Thomas Rigby (ur. 1897 – zm. 1969) brygadier brytyjski. W 1940 r. dowódca 30 Pułku Artylerii. W latach 1941–1942 szef operacji wojskowych i planowania w *War Office* DMO&P. Następnie dowódca artylerii 46 Dywizji Piechoty w Afryce Północnej i we Włoszech. W latach 1944–1946 zastępca dowódcy Artylerii Królewskiej (*Royal Artillery*) w *War Office*. Odszedł ze służby wojskowej w 1949 r.

⁴⁷ TNA, Directorate of Staff Duties Papers, sygn. WO 260/15, Comments DMO&P dated 12th November, 1941, Londyn, 3.

dostaw sprzętu pancernego dla polskiej dywizji pancernej to 1 października 1942 r. Jednocześnie zwrócił uwagę obecnych na kwestię dostaw czołgów do Związku Sowieckiego w ramach „Lend-Lease”. Uważał, że dostawy te można realizować poprzez wysłanie czołgów wsparcia piechoty.⁴⁸ Dlatego też uznano, że polska dywizja pancerna powinna zacząć proces formowania 1 października 1942 r. zapoczątkowany reorganizacją brygady czołgów wsparcia piechoty w brygadę pancerną wyposażoną w czołgi krawężnicze oraz sformowaniem drugiej brygady pancernej w oparciu o istniejącą dotychczas brygadę strzelców oraz pozostałe oddziały. Zgoda strony brytyjskiej na formowanie dywizji pancernej została uzależniona od dowódcy *Home Forces*, który nie określił swojego stanowiska co do operacyjnego podporządkowania dywizji. Dlatego uzgodniono, że odpowiedź dla gen. Sikorskiego zostanie przygotowana po dokonaniu konsultacji z dowództwem *Home Forces*.⁴⁹

25 listopada 1941 r. gen. Nye skierował do szefa sztabu dowództwa *Home Forces* gen. por. Henry'ego C. Lloyda kopię pisma gen. Sikorskiego do premiera Wielkiej Brytanii wraz z propozycją odpowiedzi przygotowaną na podstawie wypracowanego stanowiska *War Office*, z prośbą o przedłożenie dowódcy *Home Forces*. Po czterech dniach dowództwo *Home Forces* udzieliło odpowiedzi, zgadzając się z projektem pisma przygotowanym w *War Office* i wysuwając jedynie drobne zastrzeżenia do kolejności uzupełniania części oddziałów.⁵⁰

Tymczasem 30 grudnia 1941 r. nastąpiły zmiany personalne w brytyjskich najwyższych władzach wojskowych. Premier Wielkiej Brytanii wolał na stanowisku szefa Imperialnego Sztabu Generalnego dotychczasowego dowódcę

---

⁴⁸ Według biografisty ówczesnego premiera Wielkiej Brytanii „począwszy od 20 września [1941 r. – przyp. J.S.T.] do Rosji wysłano całą tygodniową produkcję czołgów. Następnego dnia Churchill dowiedział się od Roosvelta, że w ciągu najbliższych dziewięciu miesięcy Stany Zjednoczone prześlą do Wielkiej Brytanii co najmniej 6 tysięcy czołgów”. Zob. Martin Gilbert, *Churchill. Biografia*, tłum. Jerzy Kozłowski, t. 2 (Poznań, Wyd. Zysk i S-ka, 1997), 725. Z kolei na początku listopada 1941 r. premier Churchill w piśmie do szefa Sztabu Imperialnego stwierdził, że Armia Brytyjska posiada 2500 czołgów, „a wiosną powinniśmy dostać kolejne półtora tysiąca”. Zob. Winston S. Churchill, *Druga wojna światowa*, tłum. Krzysztof Filip Rudolf, t. 3, ks. 2 (Gdańsk, Wyd. Phantom Press International, 1995), 134.

⁴⁹ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Minutes of a Meeting held on 7 November 1941 to discuss the factors affecting the formation of a polish armoured division dated 9th November, 1941, b.m., 8A; Minute from DAFV to DSD dated 8/11/41 – estimate of tanks, Londyn, 6A; Papers of the Chief of the Imperial General Staff, sygn. 216/19, Appendix „A” to SD1/C/53A/41 dated 9th November, 1941, Londyn, 6A; Memorandum on the formation of a polish armoured division, Londyn, 6A.

⁵⁰ TNA, Directorate of Staff Duties Papers, sygn. WO 260/15, Letter from DSD to Chief of the General Staff Home Forces dated 25th November, 1941, Londyn, 4; Letter from Chief of the General Staff Home Forces to DSD dated 25th November, 1941, Londyn, 5A.

Home Forces gen. Brooke'a, z którego starszymi braćmi Ronaldem i Victorem blisko współpracował i przyjaźnił się wiele lat wcześniej.⁵¹ Rozmowę w tej sprawie odbył z nim 16 listopada 1941 r. i zmiana na tym stanowisku nastąpiła wcześniej, ponieważ pismo do premiera w sprawie utworzenia polskiej dywizji pancерnej z 4 grudnia 1941 r. podpisał już nowy szef Imperialnego Sztabu Generalnego, który ocenił, że do sformowania polskiej dywizji pancерnej, oddziałów korpuśnych oraz zapewnienia im pierwszych uzupełnień niezbędne jest, oprócz żołnierzy znajdujących się w Wielkiej Brytanii, jeszcze ok. 10 tys. żołnierzy. Ewakuacja do Wielkiej Brytanii 10 tys. żołnierzy ze Związku Sowieckiego wymagała decyzji rządu brytyjskiego o sformowaniu polskiej dywizji pancерnej, natomiast sama ewakuacja mogła nastąpić najszybciej w lipcu 1942 r. Mając na uwadze zakończenie procesu kompletowania brytyjskich wojsk pancерnych do 1 października 1942 r., wyposażenie polskiej dywizji pancерnej w czołgi krażownicze było możliwe w ciągu roku od tej daty.⁵²

W odpowiedzi Churchill 18 grudnia 1941 r. stwierdził, że nie rozważał możliwości odłożenia sprawy wyposażenia polskiej dywizji pancерnej w czołgi do czasu zakończenia procesu wyposażania brytyjskiej broni pancерnej. Był przekonany, że kwestia sprzętu pancерnego dla Polskich Sił Zbrojnych jest już zdecydowana. Wskazywał na potrzebę traktowania Polaków na równi z brytyjskimi dywizjami pancernymi. Co do terminu osiągnięcia przez polską dywizję pancerną gotowości do działania premier stwierdził: „Wątpię, czy data 1 kwietnia 1943 roku zostanie uznana przez generała Sikorskiego za uczciwe traktowanie sprawy” (tłum. J.S.T.).⁵³

Z tego powodu premier Wielkiej Brytanii oczekiwał ze strony szefa Imperialnego Sztabu Generalnego rozsądnych propozycji mogących być solidnym fundamentem do rozmów ze stroną polską. Jednocześnie wskazywał, że nie jest konieczne, aby strona polska od razu otrzymała pełne wyposażenie dla dywizji pancерnej. Proces wyposażania polskiej dywizji pancерnej mógł być rozłożony w czasie. Za najpraktyczniejsze rozwiązanie uznał przekazanie stronie polskiej dodatkowych 200 czołgów w ciągu najbliższych sześciu miesięcy. Ponadto odniósł się do kwestii operacyjnego użycia dywizji w przyszłości. Uważał, że istnieje możliwość użycia dywizji wraz z innymi jednostkami polskimi sformowanymi na Wyspach Brytyjskich, bez oddzielania komponentu pancерnego od reszty.⁵⁴

⁵¹ Third Supplement to *London Gazette*, December 30, 1941.

⁵² TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Letter from CIGS to Prime Minister dated 4th December, 1941, Londyn, 9A.

⁵³ „I do not see how the date of April 1, 1943 could possibly be accepted as a fair treatment of the problem by General Sikorski”. Zob. *ibid.*, Letter from Prime Minister to CIGS dated 18th December, 1941, Londyn, 10A.

⁵⁴ *Ibid.*

Dopiero 21 stycznia 1942 r. gen. Brooke ponownie zwrócił się pisemnie do premiera Wielkiej Brytanii z propozycjami rozwiązania niektórych kwestii dotyczących formowania polskiej dywizji pancerniej, poruszanych w korespondencji z grudnia 1941 r. Szef Imperialnego Sztabu Generalnego przede wszystkim oczekiwał wiążącej decyzji dotyczącej ewakuacji 10 tys. żołnierzy polskich ze Związku Sowieckiego do Wielkiej Brytanii. Ponadto wskazywał na możliwość przesunięcia terminów dostaw czołgów dla strony polskiej na wiosnę 1942 r.⁵⁵

Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, na ile wpływ na treść listu szefa Imperialnego Sztabu Generalnego do premiera Wielkiej Brytanii miało śniadanie, jakim tego dnia podejmował gen. Brooke'a gen. Sikorski w Ambasadzie RP w Londynie. W spotkaniu tym poza Naczelnym Wodzem wziął udział szef Sztabu NW płk dypl. Tadeusz Klimecki, zastępca szefa Sztabu NW płk dypl. Mitkiewicz-Żółtek oraz *attaché* wojskowy przy Ambasadzie RP w Londynie gen. Regulski.⁵⁶

Na przełomie 1941 i 1942 r. Naczelnny Wódz ocenił, że sytuacja dojrzała do sfinalizowania koncepcji sformowania dywizji pancerniej. Podjęcie ostatecznej decyzji poprzedziły przedsięwzięcia o charakterze studyjnym i planistycznym poświęcone temu zagadnieniu, organizowane na szczeblu Sztabu NW oraz sztabu I Korpusu w pierwszej połowie stycznia 1942 r. Wyniki prowadzonych wówczas prac studyjnych utwierdziły gen. Sikorskiego w przekonaniu o konieczności sformowania dywizji pancerniej.

19 stycznia 1942 r. Naczelnny Wódz gen. Sikorski w obecności szefa swojego sztabu oraz szefa sztabu I Korpusu ogłosił decyzję o formowaniu dywizji pancerniej. Jednocześnie Naczelnny Wódz podjął starania o uzyskanie zgody dowództwa brytyjskiego na jej organizację. W tym celu dwukrotnie – 25 stycznia i 3 lutego 1942 r. – spotkał się z szefem Imperialnego Sztabu Generalnego. Nawiązując do tych rozmów, Naczelnny Wódz wystosował pismo do szefa Imperialnego Sztabu Generalnego, w którym poinformował go o decyzji sformowania dywizji pancerniej pod dowództwem gen. Maczka. Generał Sikorski stwierdził, że ma zrozumienie dla powodów w opóźnieniu wyposażenia jednostek polskich w sprzęt pancerny ze względu na zobowiązania wobec Związku Sowieckiego. Dalsza część pisma dotyczyła składu dywizji oraz procesu szkolenia. W skład dywizji miały wejść 10 Brygada Kawalerii Pancerniej, 16 Brygada Czołgów, dywizjon rozpoznawczy korpusu oraz oddziały rodzajów broni i służb. Zadaniem gen. Maczka w pierwszym okresie formowania dywizji (3–4 miesiące) było wyszkolić kadrę

⁵⁵ TNA, Directorate of Staff Duties Papers, sygn. WO 260/15, Letter from CIGS to Prime Minister dated 21st January, 1942, Londyn, 9A.

⁵⁶ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 1/71, Notatka rtm. S[tefana] Zamoyskiego ze śniadania w Ambasadzie RP z 21 I 1942 r., Londyn, b.p.

dwóch brygad pancernych. W tym samym okresie miały być formowane pozostałe oddziały, z tym że część spośród nich miała pozostawać w formie skadrowanej. Drugi okres formowania dywizji miał się rozpocząć z chwilą przybycia uzupełnień ze Związku Sowieckiego. Generał Sikorski uznał za niezbędne dla dywizji pancernej ewakuowanie 5600 żołnierzy, spośród których 80% miało zasilić szeregi oddziałów piechoty i służb dywizji. Naczelny Wódz przewidywał, że dywizja otrzyma konieczne wyposażenie i zostanie zorganizowana do końca września 1942 r. W opinii gen. Sikorskiego formowanie dywizji pancernej nie powinno zmniejszyć możliwości bojowych I Korpusu, jednakże stan wyposażenia jego jednostek i oddziałów umożliwiał jedynie prowadzenie obrony na drugorzędnych kierunkach działania. Naczelny Wódz poinformował szefa Imperialnego Sztabu Generalnego, że zamierza podjąć decyzję w przedmiotowej sprawie przed 15 lutego 1942 r.⁵⁷

Informacja o decyzji Naczelnego Wodza została bardzo szybko w nieformalny sposób przekazana gen. Maczkowi, który 19 stycznia 1942 r., w celu „przygotowania kadr specjalistów dla przyszłej dywizji pancernej oraz uporządkowania gospodarki personalnej i szkolenia” nakazał dowódcom oddziałów wybrać oficerów i szeregowych do przeszkolenia w następujących specjalnościach: oficer techniczny, mechanik, elektromechanik, radiomechanik, magazynier techniczny, rusznikarz oraz puszkarz. Ponadto dowódcy pułków kawalerii mieli do 26 stycznia 1942 r. przedstawić propozycje imiennej obsady stanowisk oficerskich w pułkach pancernych, w które miały zostać przeformowane ich oddziały.⁵⁸

W lutym 1942 r., w ramach uzgodnień pomiędzy brytyjskimi organami dowodzenia, powrócono do kwestii podporządkowania dywizji. Nowy dowódca *Home Forces* gen. Bernard Paget⁵⁹ stwierdził, że w czasie, kiedy dywizja będzie formowana, powinna pozostawać w rejonie, gdzie znajdują się pozostałe siły polskie, jednakże w momencie, gdy dywizja osiągnie goto-

---

⁵⁷ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Letter from gen. [Władysław] Sikorski to General Sir Alan Brooke dated February 1942, Londyn, 17A.

⁵⁸ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 2/14, Rozkaz dowódcy 10 Brygady Kawalerii Pancernej z 19 I 1942 r. L.dz. 54/tjn./III/42, Londyn, b.p. Tydzień później dowódca 10 Pułku Strzelców Konnych przedstawił dowódcy 10 Brygady Kawalerii Pancernej propozycję obsady oficerskiej oddziału jako pułku pancernego. Zob. *ibid.*, Pismo do dowódcy 10. Brygady Kawalerii Pancernej z 26 I 1942 r. L.dz. 37/Tjn./42, Londyn, b.p.

⁵⁹ Bernard Paget (ur. 1887 – zm. 1961) generał brytyjski. Uczestnik kampanii norweskiej w 1940 r. W latach 1940–1941 szef sztabu dowództwa *Home Forces*, a następnie dowódca Dowództwa Południowowschodniego (*Southeastern Command*). Na początku 1942 r. zastąpił gen. Brooke'a na stanowisku dowódcy *Home Forces* (*Commander-in-Chief Home Forces*), którym dowodził do lipca 1943 r., kiedy podjął prace przygotowawczo-organizacyjne nad sformowaniem alianckiej 21 Grupy Armii. Wysoko oceniano jego kwalifikacje jako organizatora procesu szkolenia dostosowanego do warunków nowoczesnego pola walki. Odszedł ze służby wojskowej w 1946 r.

wość do działania, powinna przejść w operacyjne podporządkowanie *Home Forces* do użycia w ramach odwołu ogólnego.⁶⁰

Wydanie rozkazu organizacyjnego o sformowaniu dywizji pancerniej poprzedziła odprawa wyższych dowódców I Korpusu. Według Zbigniewa Wawra w przeddzień odprawy Naczelny Wódz konsultował sprawę wyznaczenia dowódcy dywizji pancerniej między innymi ze swoim szefem sztabu gen. bryg. Klimeckim oraz z szefem sztabu I Korpusu płk. dypl. Jerzym Krubskim.⁶¹ Generał Klimecki podkreślił trudne warunki organizowania takiej jednostki i olbrzymi wysiłek, jaki będzie konieczny do wykonania tego zadania. Dlatego wskazał na potrzebę wyznaczenia na stanowisko dowódcy dywizji pancerniej oficera, który potrafiłby w krótkim czasie zorganizować jednostkę. W ocenie gen. Klimeckiego taką osobą był gen. Maczek, który posiadał bogate doświadczenie organizacyjne i bojowe w zakresie jednostki pancerno-motorowej. Szef sztabu I Korpusu poparł stanowisko szefa Sztabu NW. Wawer twierdzi, że gen. Sikorski przeprowadził wówczas rozmowę z gen. Maczkiem, który wyraził zgodę na objęcie stanowiska dowódcy dywizji pancerniej.⁶² Jednakże biorąc pod uwagę treść listu gen. Sikorskiego do szefa Imperialnego Sztabu Generalnego, należy skonstatować, że Naczelny Wódz podjął już wcześniej decyzję personalną co do obsady stanowiska dowódcy.

Również przebieg odprawy poświęconej organizacji wojsk na terenie Wielkiej Brytanii, a specjalnie formowaniu dywizji pancerniej, przeprowadzonej 14 lutego 1942 r. umocnił gen. Sikorskiego w przekonaniu o konieczności sformowania takiej jednostki, pomimo tego, że kilku generałów zgłaszało pewne obiekcje co do zaproponowanego sposobu formowania dywizji, a zastępca dowódcy I Korpusu gen. bryg. Tadeusz Kossakowski treścią i formą swego wystąpienia naraził się Naczelnemu Wodzowi do tego stopnia, że w konsekwencji kilkanaście tygodni później został odwołany go z zajmowanego stanowiska i przeniesiony do dyspozycji Oddziału III Sztabu NW.⁶³

25 lutego 1942 r. Naczelny Wódz wydał rozkaz o formowaniu 1 DPanc. pod dowództwem gen. Maczka. W myśl tego dokumentu w skład dywizji

⁶⁰ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Letter from DMO&P to C-in-C Home Forces dated 6th February, 1942, Londyn, 12; Letter from C-in-C Home Forces to the Under Secretary of State The War Office dated 12th February, 1942, Londyn, 19A.

⁶¹ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/31, Notatka z 13 II 1942 r., b.m., 14.

⁶² IPMS, Kolekcje, płk dypl. Jerzy Krubski, sygn. KOL 103/3, Pamiętnik, t. 1, zapis z 13 II 1942 r., 22; Wawer, *Organizacja*, 78.

⁶³ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/31, Notatka z 14 II 1942 r., b.m., 15; płk dypl. Jerzy Krubski, sygn. KOL 103/3, Pamiętnik, t. 1, zapis z 14 II 1942 r., 24; Maczek, „Powstanie,” 135–136.

miały wejść dotychczasowe jednostki i oddziały I Korpusu: 10 Brygada Kawalerii Pancерnej, 16 Brygada Czołgów, 1 dywizjon rozpoznawczy, 1 batalion ciężkich karabinów maszynowych, batalion saperów.⁶⁴ Istniejące wówczas jednostki i oddziały miały sformować:

- 10 Brygada Kawalerii Pancерnej – brygadę pancerną,
- 16 Brygada Czołgów – brygadę pancerną,
- 1 dywizjon rozpoznawczy I Korpusu – pułk rozpoznawczy,
- 10 Pułk Artylerii Lekkiej 10 Brygady Kawalerii Pancерnej – pułk artylerii lekkiej (III dywizjon czasowo skadrowany, tylko obsada stanowisk oficerskich),
- 10 szwadron przeciwpancerny 10 Brygady Kawalerii Pancерnej – pułk artylerii przeciwpancernej,
- 1 dywizjon artylerii przeciwlotniczej I Korpusu oraz 10 bateria artylerii przeciwlotniczej 10 Brygady Kawalerii Pancерnej – pułk artylerii przeciwlotniczej,
- batalion saperów oraz 10 kompania saperów 10 Brygady Kawalerii Pancерnej – oddziały saperów dywizji,
- 10 szwadron łączności 10 Brygady Kawalerii Pancерnej oraz oddziały łączności – oddziały łączności dywizji,
- służby 10 Brygady Kawalerii Pancерnej i 16 Brygady Czołgów – służby dywizji.

Podkreślić należy, że rozkaz Naczelnego Wodza z 25 lutego 1942 r. wydany został w sytuacji braku formalnej zgody strony brytyjskiej na sformowanie polskiej dywizji pancерnej. Dopiero 6 marca 1942 r. gen. Brooke poinformował gen. Sikorskiego, że działając w porozumieniu z nowym dowódcą *Home Forces* gen. Pagetem, zgadza się „w zasadzie na to, aby Pan Generał rozpoczął kroki w sprawie niezwłocznej organizacji tej dywizji”.⁶⁵

---

⁶⁴ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/31, Notatka z 25 II 1942 r., b.m., 25; NWW, sygn. A XII 22/10, Rozkaz Naczelnego Wodza i Ministra Spraw Wojskowych, Sformowanie 1 Dywizji Pancерnej – zarządzenia wstępne z 25 II 1945 r. L.dz. 400/tjn./O.I/Og.Org./42, Londyn, b.p.

⁶⁵ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/32, List gen. [Alana] Brooke do gen. [Władysława] Sikorskiego z 6 III 1942 r., Londyn, 17; TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Letter from CIGS to gen. [Władysław] Sikorski dated 6th March, 1942, Londyn, 20B. W zasobie archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego znajdują się dwie wersje tłumaczenia tego listu. Przytoczona w tekście pochodzi z wysokim prawdopodobieństwem z tłumaczenia dokonanego przez rtm. Stefana Zamoyskiego, natomiast druga wersja przechowywana w zespole akt Oddziału I Sztabu NW, gdzie interpretacji dokonał najprawdopodobniej oficer tego oddziału, stwierdza, że szef brytyjskiego Sztabu Imperialnego zgadza się „w zasadzie na to, że należy rozpocząć wstępne kroki do tworzenia tej dywizji”. Zob. IPMS, NWW, sygn. A XII 22/10, List gen. [Alana] Brooke do gen. [Władysława] Sikorskiego z 6 III 1942 r., Londyn, b.p.

9 marca 1942 r. w apartamencie hotelu „Dorchester” gen. Sikorski spotkał się z gen. Pagetem. W spotkaniu tym wziął udział również szef Sztabu NW gen. Klimecki, *attaché* wojskowy przy Ambasadzie RP w Londynie gen. Regulski, a po stronie brytyjskiej nowy zastępca szefa Imperialnego Sztabu Generalnego (*Vice-Chief of the Imperial General Staff*, dalej: VCIGS) gen. Nye oraz szef Inspektoratu Kontyngentów Sojusznicznych gen. Cory. Generał Paget, podejmując zagadnienie struktury polskiej dywizji pancerniej, wskazał, że aktualnie trwają prace nad nową organizacją brytyjskich dywizji i brygad pancernych, co będzie skutkowało przyjęciem organizacji typu lekkiego – brygada pancerna i brygada piechoty.⁶⁶ Po tym spotkaniu gen. Sikorski przesłał list do gen. Brooke’a, w którym zgadzał się z propozycjami brytyjskimi przedstawionymi w liście szefa Imperialnego Sztabu Generalnego sprzed 3 dni.⁶⁷

W czasie kilkutygodniowej podróży gen. Sikorskiego do Stanów Zjednoczonych Ameryki doszło do kolejnych rozmów polsko-brytyjskich dotyczących organizacji Polskich Sił Zbrojnych na Wyspach Brytyjskich i na Środkowym Wschodzie. 5 kwietnia 1942 r. szef Sztabu NW gen. Klimecki spotkał się w *War Office* z DDSD brygadierem Valentine Blomfieldem.⁶⁸ W spotkaniu brał udział zastępca szefa operacji wojskowych (*Deputy Director of Military Operation*, dalej: DDMO) brygadier Frank E. W. Simpson.⁶⁹ Szef Sztabu NW, powołując się na wcześniejszą korespondencję gen. Sikorskiego z premierem brytyjskim, podkreślał potrzebę ewakuowania na Wyspy Brytyjskie 14 tys. żołnierzy ze Związku Sowieckiego. Z kolei brygadier Blomfield zauważył, że polskie kalkulacje stanów osobowych oddziałów nie uwzględniały uzupełnień wojennych. Ponadto przedstawił gen. Klimeckiemu nowy brytyjski projekt organizacji dywizji pancerniej, który miał zostać wkrótce przyjęty. Zakładał on wprowadzenie brygady piechoty w miejsce

⁶⁶ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/32, Notatka z rozmowy Naczelnego Wodza z gen. [Bernardem] Pagetem i gen. [Archibaldem E.] Nye z 9 III 1942 r. sporządzona przez rtm. Stefana Zamoyskiego 11 III 1942 r., Londyn, 12.

⁶⁷ TNA, General Series, sygn. WO 32/9767, Letter from gen. [Władysław] Sikorski to General Sir Alan Brooke dated 10th March, 1942, Londyn, 23A.

⁶⁸ Valentine Blomfield (ur. 1898 – zm. 1980) generał brytyjski. W latach 1942–1943 zastępca szefa Służby Sztabów (DDS), następnie dowódca 71 Brygady Piechoty. Ranny w kampanii w Europie Zachodniej w 1944 r. Po powrocie do zdrowia szef służby jenieckiej w *War Office* (*Director of Prisoner of War*) do 1947 r. Odszedł ze służby wojskowej w 1954 r.

⁶⁹ Frank Ernest Wallace „Simp” Simpson (ur. 1899 – zm. 1986) generał brytyjski. W latach 1939–1940 asystent sekretarza stanu w *War Office*. W latach 1940–1942 szef sztabu V Korpusu, a następnie DDMO. W latach 1943–1945 szef operacji wojskowych (*Director of Military Operation*, DMO). W latach 1946–1948 VCIGS. Przez kolejną trzyletnią kadencję pełnił służbę na stanowisku dowódcy *Western Command*, a następnie jako królewski *Aide-de-Camp*. W latach 1952–1954 komendant *Imperial Defence College*. Odszedł ze służby wojskowej w 1954 r.

jednej z brygad pancernych. Brytyjczycy zaakcentowali, że polskie postulaty zostaną przedstawione szefowi Imperialnego Sztabu Generalnego.⁷⁰ Zatem spotkanie to traktowane było przez stronę brytyjską wyłącznie jako ustalenie polskich oczekiwań.

W połowie kwietnia gen. Sikorski spotkał się z szefem brytyjskiego Imperialnego Sztabu Generalnego w sprawie ewakuacji żołnierzy ze Związku Sowieckiego. Wobec fiaska tej rozmowy 24 kwietnia 1942 r. wystosował pismo w tej sprawie do premiera Wielkiej Brytanii. Wyraził w nim najwyższe zaniepokojenie tą sytuacją, ponieważ formowana w Szkocji polska dywizja pancerna powinna otrzymać uzupełnienie w sile co najmniej 5500 żołnierzy ewakuowanych ze Związku Sowieckiego.⁷¹

Wskazać jednak należy, że chwiejna postawa Naczelnego Wodza, na którego wiosną 1942 r. wywierali nacisk Brytyjczycy, domagając się zatrzymania w Persji jak największej liczby żołnierzy ewakuowanych ze Związku Sowieckiego, stanowiła duże utrudnienie w uzyskaniu uzupełnień dla dywizji pancерnej. W rezultacie tych zabiegów gen. Sikorski uległ presji brytyjskiej, co wymusiło kolejną reorganizację I Korpusu, a 1 DPanc. zamiast obiecanych 6 tys. żołnierzy otrzymała jesienią zaledwie 3154 żołnierzy.⁷² Ta chwiejna postawa Naczelnego Wodza spowodowała, że gen. Maczek w połowie kwietnia 1942 r. nie był do końca pewien, jakiego typu dywizję pancerną będzie formował.⁷³

Faktem pozostaje, że strona polska zdecydowała się na sformowanie dywizji pancерnej w momencie, gdy Brytyjczycy prowadzili daleko zaawansowane prace studyjne nad organizacją dywizji pancерnej. Studia te wynikały z doświadczeń wyniesionych z walk na Północnoafrykańskim Teatrze Działań Wojennych. Efektem tych prac było przyjęcie w maju 1942 r. nowego rozwiązania strukturalno-organizacyjnego w postaci dywizji pancерnej,

---

⁷⁰ IPMS, Kolekcje, Władysław Sikorski, DCNW, sygn. KOL 1/DCNW/33, Notatka z rozmowy między gen. bryg. T[adeuszem] Klimeckim, szefem Sztabu Naczelnego Wodza i bryg. V[alentinem] Blomfield, Deputy Director of Staff Duties – w War Office 5 IV 1942 r. – w związku z organizacją Polskich Sił Zbrojnych na terenie W. Brytanii oraz na Środkowym Wschodzie z 9 IV 1942 r., Londyn, 7.

⁷¹ IPMS, NWW, sygn. A XII 1/78, Notatka z rozmowy gen. [Władysława] Sikorskiego z gen. [Alanem] Brookem z dnia 17 IV 1942 r. z [sporządzona] 21 IV 1942 r. L.dz. 603/42; TNA, War Office, sygn. 216/19, Letter from General Sikorski to Prime Minister dated 24th April, 1942, Londyn, 24A.

⁷² Wawer, *Organizacja*, 81–89. Co ciekawe, w sztabie I Korpusu rozważano w kwietniu 1942 r. możliwość sformowania drugiej dywizji pancерnej w oparciu o 1 Brygadę Strzelców i 16 Brygadę Czołgów, podczas gdy ta ostatnia była wówczas już przekazana do 1 DPanc. Zob. IPMS, Kolekcje, sygn. KOL 103/3, płk dypl. Jerzy Krubski, Pamiętnik, t. 1, zapis z 24 IV 1942 r., 58.

⁷³ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 1/54, Pismo dowódcy 1 Dywizji Pancерnej do dowódcy 16 Brygady Czołgów z 18 IV 1942 r. L.dz. 45/wyszk.tj., Londyn, b.p.

która posiadała w swoim składzie zamiast dwóch tylko jedną brygadę pancerną, a miejsce drugiej zajęła brygada piechoty.

Zarówno dowództwo 1 DPanc., jak i dowództwo I Korpusu dążyło do sformowania dywizji pancernej starego typu. Strona polska była zainteresowana posiadaniem sześciu pułków pancernych zamiast tylko trzech. Z polskiego punktu widzenia sformowanie dywizji pancernej starego typu miało w przyszłości, po otrzymaniu uzupełnień, umożliwić utworzenie w ramach korpusu pancerno-motorowego dwóch dywizji pancernych nowego typu.

Wpływ na przyjęcie organizacji starego typu miała również opinia dowództwa i sztabu 1 DPanc. Wynikała ona zarówno z dążeń dowództwa 16 Brygady Czołgów – do utrzymania dotychczasowego statusu jednostki, jak i dążeń 10 Brygady Kawalerii Pancernej – do przeformowania w jednostkę pancerną nie tylko z nazwy, a także z warunków formowania dywizji, przede wszystkim w kwestii stanów osobowych. W sytuacji, w jakiej znajdował się na początku 1942 r. I Korpus, łatwiej było utworzyć dywizję pancerną starego typu niż nowego. Przyjęto wówczas słuszne założenie, że łatwiej będzie w przyszłości zorganizować i wyszkolić oddziały piechoty niż oddziały czołgów.

Sprzyjała temu opinia wyrażona przez dowódcę 1 DPanc., który wiosną 1941 r. na łamach miesięcznika „Bellona” w swoich teoretycznych rozważaniach nad kwestią form organizacyjnych wielkich jednostek pancernych z jednej strony wskazywał na dominującą rolę oddziałów pancernych w niemieckich dywizjach pancernych wyrażającą się stosunkiem 2:1 w porównaniu z piechotą, z drugiej zaś strony twierdził, że „dobrym organizacyjnym kierunkiem będzie nadanie jednostkom pancernym większej giętkości i lekkości”. Jedną z dróg osiągnięcia takiego stanu mogło być sformowanie w ramach dywizji pancernej brygad mieszanych, jako rozwiązanie sprzyjające „szybkości działania w walce spotkaniowej, w nawiązaniu kontaktu, w wykorzystaniu i pościgu”, a także łatwiejsze „do zgrania i do dowodzenia”⁷⁴

Dlatego 26 maja 1942 r. Naczelny Wódz przedstawił stanowisko strony polskiej gen. Pagetowi, a następnego dnia wystosował do niego oficjalne pismo w tej sprawie. Napisał w nim: „Idealnym rozwiązaniem z mojego punktu widzenia byłoby, gdyby w Wielkiej Brytanii mógł powstać pełnowartościowy korpus Pancerny w składzie dwóch dywizji pancernych nowego brytyjskiego typu z odpowiednimi wojskami i służbami korpusu. Niestety w obecnej sytuacji to rozwiązanie jest niewykonalne z powodu braku ludzi. [...] Nowy typ brytyjskiej dywizji pancernej jest bezsprzecznie wynikiem głębokich studiów nad celowością takiej organizacji. Stosunek

⁷⁴ Maczek, „Formy”, 15.

broni głównych wewnątrz dywizji gwarantuje wielką samowystarczalność operacyjną nowej dywizji. Jednakże proszę o przyjęcie dla polskiej dywizji pancerniej starszego typu [posiadającej – przyp. J.S.T.] dwie brygady czołgów szybkich. To rozwiązanie umożliwi większej ilości żołnierzy zżycie się z nowoczesnym czołgiem, szersze wyszkolenie oficerów taktyczne jak i techniczne w wielkiej jednostce pancerniej, a w szczególności w czołgach stanowiących broń główną dla tej dywizji”⁷⁵

Dowódca *Home Forces*, udzielając odpowiedzi, wyraził zrozumienie dla stanowiska strony polskiej, stwierdzając: „zgadzam się z tym, że w obecnych okolicznościach będzie Panu Generalowi potrzebna jedna dywizja pancerna starszego typu i ze swej strony dołożę wszelkich starań, by przyspieszyć wydanie niezbędnego sprzętu. Mam nadzieję, że z czasem będzie możliwe zreorganizowanie tej dywizji w korpus pancerny, złożony z dwóch dywizji nowego typu”⁷⁶

Maj 1942 r. był miesiącem, w którym brytyjskie *War Office*, po serii rozmów polsko-brytyjskich, podjęło wiążącą decyzję dotyczącą wyposażenia polskiej 1 DPanc. w czołgi. W związku z tym, że ówczesna brytyjska doktryna użycia wojsk pancernych zakładała, iż czołgi Churchill pozostaną sprzętem brygad czołgów wsparcia piechoty, a brytyjskie dywizje pancerne miały otrzymać amerykańskie czołgi Sherman, natomiast polska dywizja pancerna czołgi Covenanter i Crusader. Pierwsze 50–60 czołgów Covenanter dywizja miała otrzymać jeszcze w tym miesiącu, a w ciągu 3–4 miesięcy pozostałe czołgi do pełnych stanów. Dzięki staraniom gen. Regulskiego strona brytyjska zgodziła się uzupełnić pododdziały pancerne 1–2 czołgami Crusader z armatą 6-funtową. Ponadto strona brytyjska zaproponowała pomoc w szkoleniu polskiej dywizji pancerniej.⁷⁷

W tym czasie trwał już proces formowania 1 DPanc. 2 marca 1942 r. gen. Maczek spotkał się z szefem sztabu I Korpusu płk. dypl. Krubskim w celu ustalenia szczegółów dotyczących organizacji dywizji pancerniej oraz zakresu pomocy ze strony korpusu. 11 marca zostało utworzone dowództwo 1 DPanc. 17 marca dowództwo I Korpusu dokonało uzgodnień ze *Scottish Command* dotyczących przemieszczenia jednostek i oddziałów mających wejść w skład dywizji, a także zmian w planie obrony. W dniach

⁷⁵ IPMS, NWW, sygn. A XII 1/48a, List gen. [Władysława] Sikorskiego do gen. [Bernarda] Pageta z 27 V 1942 r., Londyn, b.p.

⁷⁶ Ibid., List gen. [Bernarda] Pageta do gen. [Władysława] Sikorskiego z 1 VI 1942 r., Londyn, b.p.

⁷⁷ Ibid., sygn. A XII 42/33, Meldunek gen. [Bronisława] Regulskiego dla szefa Sztabu Naczelnego Wodza w sprawie dostaw sprzętu dla dywizji pancerniej z 8 V 1942 r. L.dz. 546/42, Londyn, b.p.; TNA, Papers of the Chief of the Imperial General Staff, sygn. WO 216/19, Minutes of a Meeting held at the War Office on 9th May, 1942. Polish Forces in UK, Londyn, b.p.

18–19 marca dowódca Korpusu gen. Kukiel wraz z szefem sztabu płk. dypl. Krubskim oraz gen. Maczkiem dokonali rekonesansu rejonu rozmieszczenia dywizji. W ostatnich dniach tego miesiąca gen. Maczek wydał kilka rozkazów organizacyjnych. Zarządził wówczas utworzenie zawiązku Kwatery Głównej 1 DPanc.⁷⁸

4 kwietnia 1942 r. dotychczasowy dowódca 10 Brygady Kawalerii Pancernej gen. Maczek przekazał dowództwo brygady wyznaczonemu na to stanowisko płk. dypl. Kazimierzowi Dworakowi.⁷⁹ 8 kwietnia dowództwo I Korpusu wydało rozkaz dotyczący formowania 1 DPanc., który przekazywał w podporządkowanie gen. Maczka oddziały i pododdziały mające wejść w skład dywizji. Jednocześnie rozkaz ten ustalał etatowy zawiązek dowództwa 1 DPanc. w składzie 11 oficerów i 80 szeregowych.⁸⁰

2 maja 1942 r. gen. Maczek wydał pierwsze wytyczne wyszkolenia oddziałów dywizji na okres letni,⁸¹ a następnego dnia przyjął w podporządkowanie oddziały i pododdziały przekazane do 1 DPanc. na podstawie rozkazu Naczelnego Wódza z 26 lutego 1942 r. i rozkazu dowódcy I Korpusu z 8 kwietnia 1942 r. 28 maja 1942 r. 16 Brygada Czołgów otrzymała pierwsze czołgi szybkie typu Covenanter, a jednocześnie rozpoczęła przekazywać stronie brytyjskiej eksploatowane dotychczas, nie lubiane przez żołnierzy, czołgi Churchill. Niestety nowe czołgi znajdowały się w złym stanie technicznym.

Proces formowania 1 DPanc. był rozciągnięty w czasie. Dlatego dopiero 16 czerwca 1942 r. Naczelnny Wódz wydał rozkaz o organizacji 1 DPanc. stanowiący rozwinięcie rozkazu z 25 lutego 1942 r. Dokument określał, że formowanie oddziałów dywizji nastąpi drogą przeformowania dotychczas istniejących oddziałów I Korpusu. Dowódca I Korpusu miał do 1 lipca przedstawić wnioski co do nazw i numeracji nowo formowanych oddziałów dywizji, a dokumenty organizacyjno-etatowe określane jako „organizacja wojenna” miało do 10 lipca 1942 r. przygotować dowództwo 1 DPanc. w oparciu o przesłane do dywizji brytyjskie etaty wojenne. Ponadto dowódca dywizji miał do 1 lipca 1942 r. przedstawić notatkę służbową stanowiącą

⁷⁸ IPMS, 1 DPanc, sygn. A V 9/4, Rozkaz o utworzeniu zawiązku Kwatery Głównej i Zgrupowania Północnego 1 Dywizji Pancernej z 27 III 1942 r. L.dz. 9/42 Tjn., Londyn, b.p.; Rozkaz organizacyjny z 28 III 1942 r. L.dz. 11/tj.42, Londyn, b.p.; Kolekcje, sygn. KOL 103/3, płk dypl. Jerzy Krubski, Pamiętnik, t. 1, zapis z 2 III 1942 r., 46.

⁷⁹ IPMS, Rozkazy dzienne 10 Brygady Kawalerii Pancernej, sygn. R 136, Rozkaz ogólny nr 1 z 4 IV 1942 r., Londyn, b.p.

⁸⁰ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/88, Rozkaz dowództwa I Korpusu – Formowanie 1 Dywizji Pancernej – wstępne zarządzenia wykonawcze z 8 IV 1942 r. L.dz. 6731/Tjn.I.42., Londyn, b.p.

⁸¹ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 1/54, Wytyczne dowódcy 1 Dywizji Pancernej wyszkolenia na okres letni 1942 r. z 2 V 1942 r. L.dz. 102/tj.wyszk.42., Londyn, b.p.

studium możliwości wyposażania oddziałów dywizji w sprzęt.⁸² To ostatnie zadanie dowództwo dywizji wykonało sześć dni przed wyznaczonym terminem.⁸³

27 czerwca 1942 r. gen. Maczek wydał ogólne wytyczne organizacyjne dla oddziałów wchodzących w skład 1 DPanc.⁸⁴ W efekcie 30 czerwca dotychczasowy 1 dywizjon rozpoznawczy I Korpusu został przeformowany w 1 Pułk Rozpoznawczy 1 DPanc.⁸⁵ Tego samego dnia zaczęło funkcjonować dowództwo formowanego wówczas 1 Pułku Artylerii Przeciwlotniczej.⁸⁶ Dopiero 11 lipca 1942 r. został wydany pierwszy rozkaz dzienny dowództwa 1 DPanc.⁸⁷ Z kolei 16 lipca został wydany pierwszy rozkaz dzienny dowództwa Grupy Wojsk Wspierających.⁸⁸

Naczelny Wódz zatwierdził nazwy dowództw i oddziałów 1 DPanc. 5 sierpnia 1942 r. W rozkazie tym dla żołnierzy 1 Pułku Rozpoznawczego oraz 14 Pułku Kawalerii Pancерnej (Ułanów Jazłowieckich) ze składu 10 Brygady Kawalerii Pancерnej przyjęto w odniesieniu do żołnierzy tych oddziałów termin ułan. Jednocześnie ustalono, że bataliony zmotoryzowane brygad pancерnych otrzymały nazwę batalionów dragonów i numery takie same jak numery brygad, a ich pododdziały nosiły nazwę szwadronów, analogicznie jak pułki pancерne.⁸⁹ Na początku września 1942 r. dywizja posiadała już 109 czołgów Covenanter, a 10 września otrzymała pierwsze czołgi szybkie typu Crusader.⁹⁰

Równoległe z procesem formowania 1 DPanc. jej dowództwa i sztaby oraz oddziały realizowały szkolenia. W procesie tym zidentyfikować można liczne ograniczenia mające wpływ na jego przebieg. Zaliczyć do nich

---

⁸² IPMS, NWW, sygn. A XII 22/95, Naczelny Wódz i Minister Spraw Wojskowych L.dz. 1950/Tjn./O.I.Org./42, Organizacja 1 Dywizji Pancерnej z 16 VI 1942 r., Londyn, b.p.

⁸³ Ibid., sygn. A XII 22/10, Plan wyposażenia 1 Dywizji Pancерnej w sprzęt z 24 VI 1942 r. L.dz. 260/IV/tj.42., Londyn, b.p.

⁸⁴ IPMS, 1 DPanc., sygn. A V 9/4, Ogólne wytyczne organizacyjne 1 Dywizji Pancерnej z 27 VI 1942 r. L.dz. 282/tjn.42, Londyn, b.p.

⁸⁵ IPMS, Dzienniki działań i kroniki, sygn. C 381, Kronika 1 Pułku Rozpoznawczego, 107–110. Zob. Zbigniew Dudziński, „Dywizjon rozpoznawczy I Korpusu w Szkocji 1 Pułk Rozpoznawczy 1 Dywizji Pancерnej 1940–1943,” *Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej* (Londyn) nr 75 (1974): 224, 228–229.

⁸⁶ IPMS, NWW, sygn. A XII 22/88, Meldunek dowódcy pułku z 1 VII 1942 r. L.dz. 271/Tjn./42, Londyn, b.p.

⁸⁷ IPMS, Rozkazy dzienne 1 Dywizji Pancерnej, sygn. R 148, Rozkaz dzienny nr 1 z 11 VII 1942 r., Londyn, b.p.

⁸⁸ IPMS, Rozkazy dzienne Grupy Wojsk Wspierających, sygn. R 32, Rozkaz dzienny nr 1 z 16 VII 1942 r., Londyn, b.p.

⁸⁹ Dziennik Rozkazów Tajnych 1942, nr 3, poz. 16.

⁹⁰ Magnuski, *Wozy bojowe*, 82, 89.

należy: nienadążanie oficjalnej doktryny za realiami pola walki, brak kadry oficerskiej wyszkolonej na podstawie najnowszych doświadczeń z pola walki, niepełne stany osobowe oddziałów, konieczność pogodzenia szkolenia kursowego specjalistów realizowanego poza oddziałami dywizji i szkolenia pododdziałów tych oddziałów, brak terenów umożliwiających prowadzenie szkolenia taktycznego, bardzo dużą różnorodność typów pojazdów eksploatowanych przez oddziały dywizji, dużą liczbę nieszczęśliwych wypadków z udziałem pojazdów mechanicznych, nieumiejętne wykorzystywanie limitów amunicji, a także niemalże ciągłą reorganizację oddziałów.

Rok od rozpoczęcia procesu formowania 1 DPanc., po licznych przekształceniach organizacyjnych, ten związek taktyczny, który zgodnie z etatami wojennymi nadanymi przez Naczelnego Wodza zimą i wiosną 1943 r. powinien liczyć 14 677 żołnierzy, wykazywał stan ewidencyjny 12 882 żołnierzy, a stan faktyczny wynosił 10 223 żołnierzy.⁹¹ Dywizja posiadała wówczas 308 czołgów Crusader, 219 czołgów Covenanter i 6 czołgów mostowych na podwoziu czołgu Covenanter, łącznie 533 czołgi, co stanowiło 154% w stosunku do etatu zakładającego 346 czołgów w dywizji. Nadwyżka występowała także w przypadku transporterów gaśnicowych Carrier, których było 255, podczas gdy etat zakładał ich 155. Wynikało to z faktu, że część tego sprzętu pancernego już w momencie przekazania przez stronę brytyjską stanowił wyeksploatowany sprzęt szkolny znajdujący się w złym stanie technicznym. Poza tymi wozami bojowymi dywizja była wyposażona w 61 samochodów pancernych, 232 specjalne samochody pancerne różnych typów, 32 działa 25-funtowe i 66 dział 6-funtowych, 19 moździerzy 3-calowych i 46 moździerzy 2-calowych. Ponadto dywizja posiadała 232 samochody osobowe (etat 262), 285 samochodów specjalnych (etat 358), 835 samochodów ciężarowych (etat 1442), 56 ciągników artyleryjskich (etat 72) i 691 motocykli (etat 1062). Dywizja nie posiadała wówczas samochodów sanitarnych, mimo że etat zakładał 40 pojazdów tego typu.⁹²

Podsumowując niniejsze rozważania, wskazać należy, że zarówno oddziały broni pancernej, jak i 10 Brygada Kawalerii Pancernej, które na przełomie czerwca i lipca 1940 r. znalazły się na Wyspach Brytyjskich, stanowiły solidny fundament pozwalający myśleć o formowaniu pierwszej w dziejach Wojska Polskiego dywizji pancernej. W niniejszym tekście nie było miejsca na ukazanie różnorodnych problemów trapiących te formacje.

Zauważyć należy, że w latach 1940–1941 oficerowie zarówno tych oddziałów, jak i Sztabu NW mieli własny pogląd na model organizacyjny wojsk pancernych, jednakże zmuszeni byli przyjąć brytyjskie rozwiązania

⁹¹ IPMS, NWW, sygn. A XII 38/19, Stan 1 Dywizji Pancernej z 1 V 1943 r., Londyn, b.p.

⁹² Ibid., Stan uzbrojenia 1 Dywizji Pancernej na dzień 1 V 1943 r. z 16 VI 1943 r., Londyn, b.p.

strukturalno-organizacyjne. Przeprowadzona latem reorganizacja I Korpusu została poprzedzona licznymi analizami i studiami, w wyniku czego powstała koncepcja stopniowej zmiany charakteru Korpusu w związek pancerno-motorowy.

Dla formowania dywizji pancерnej decydującym okresem była jesień 1941 r., kiedy zakończono pierwszą fazę prac studyjnych nad możliwościami sformowania takiego związku taktycznego, a jednocześnie zapoczątkowano rozmowy na ten temat ze stroną brytyjską. Efektem tych działań był rozkaz gen. Sikorskiego z 25 lutego 1942 r. o formowaniu 1 DPanc. Naczelny Wódz podjął decyzję w tej sprawie bez aprobaty strony brytyjskiej, którą postawiono przed faktem dokonanym, ale i bez sprzeciwu najwyższych brytyjskich władz wojskowych.

Podkreślić jednak należy, że partner brytyjski wskazywał na nierealność niektórych polskich założeń dotyczących rozwoju I Korpusu, akcentując przede wszystkim kwestię niewystarczających zasobów osobowych. Faktycznie Sztab NW dokonał naliczeń stanów osobowych oddziałów dywizji pancерnej bez pierwszego uzupełnienia, co stanowiło odstępstwo od zasady obowiązującej w siłach zbrojnych Wielkiej Brytanii i brytyjskich dokumentach organizacyjno-etatowych określanych jako etat wojenny. Na tym tle wystąpiła poważna sprzeczność interesów. Strona brytyjska, kierując się własnymi potrzebami, była przeciwna przerzuceniu ze Środkowego Wschodu na Wyspy Brytyjskie wskazywanej przez Sztab NW liczby żołnierzy z Polskich Sił Zbrojnych formowanych w Związku Sowieckim, a następnie ewakuowanych do Persji. Dużą rolę w tej kwestii odegrała chwiejna postawa Naczelnego Wodza, który wiosną 1942 r. uległ naciskom Brytyjczyków, co miało znaczny wpływ na organizację jednostek polskich na Wyspach Brytyjskich. Zauważyć należy, że strona brytyjska potrafiła przezwyciężyć problemy z brakiem sprzętu pancерnego i w maju 1942 r. rozpoczęła dostawę czołgów szybkich dla polskiej 1 DPanc.⁹³

Zaskakujący jest również brak zdecydowanego stanowiska Brytyjczyków w sprawie modelu organizacyjnego polskiej dywizji pancерnej. W rezultacie strona polska zdecydowała się sformować dywizję pancerną na podstawie starych etatów brytyjskich, przyjmując rozwiązanie strukturalno-organizacyjne zakładające funkcjonowanie dwóch brygad pancерnych. Miało to odegrać istotną rolę w planowanym rozwoju polskiej broni pancерnej.

---

⁹³ Latem 1943 r. Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek nowego Naczelnego Wodza gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego odznaczył kilku generałów brytyjskich Orderem Odrodzenia Polski. Krzyżem Wielkim został odznaczony gen. Alan Brooke, a Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą gen. George Cory. 8 X 1943 r. zgodę na noszenie tych orderów wydał król Jerzy VI. Zob. Third Supplement to *London Gazette*, October 8, 1943.

Pomimo różnorodnych ograniczeń i wyzwań proces formowania 1 DPanc. oraz szkolenia jej oddziałów należy ocenić wysoko. Kluczową rolę odegrał w nim gen. Maczek, którego sposób i styl dowodzenia pozostaje wzorcem przywództwa wojskowego. Doświadczenia zdobyte w czasie formowania 1 DPanc. obecnie nadal mogą stanowić inspirację dla osób odpowiedzialnych w Siłach Zbrojnych RP za tworzenie dokumentów organizacyjno-etatowych oraz proces formowania oddziałów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego (Londyn)

1 Dywizja Pancerna

Dzienniki działań i kroniki

Dzienniki rozkazów

Kolekcje

Naczelne władze wojskowe

The National Archives (Londyn-Kew)

Directorate of Staff Duties Papers

General Series

Papers of the Chief of the Imperial General Staff

War Office

Rozkazy

Dziennik Rozkazów Tajnych 1942, nr 3, poz. 16.

Wspomnienia

Alanbrooke. *War Diaries 1939–1945*. London: University of California Press, 2001.

Churchill, Winston S. *Druga wojna światowa*. Tłum. Krzysztof Filip Rudolf. Gdańsk:

Wyd. Phantom Press International, 1995.

Dudziński, Zbigniew. „Dywizjon rozpoznawczy I Korpusu w Szkocji 1 Pułk Rozpoznawczy 1 Dywizji Pancерnej 1940–1943.” *Przegląd Kawalerii i Broni Pancерnej* (Londyn) nr 75 (1974): 217–248.

Maczek, Stanisław. *Od podwody do czołga. Wspomnienia wojenne 1918–1945*. Edinburgh: Tomar Publishers, 1961.

Martel, Giffard. *An Outspoken Soldier. His Views and Memoirs*. London: Sifton Praed, 1949.

Martel, Giffard. *Our Armoured Forces*. London: Faber & Faber limited, 1945.

Mitkiewicz-Żółtek, Leon. *Z gen. Sikorskim na obczyźnie (fragmenty wspomnień)*. Pa-ryż: Wyd. Instytut Literacki, 1968.

Opracowania

Fraser, David. *Alanbrooke*. London: HarperCollins, 1997.

- Gilbert, Martin. *Churchill. Biografia*. Tłum. Jerzy Kozłowski. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka, 1997.
- Heathcote, Tony. *The British Field Marshals 1736–1997. A Biographical Dictionary*. London: Pen and Sword Books Ltd, 1999.
- Idkowiak, Franciszek. *Franciszek Skibiński. Żołnierz, teoretyk i historyk wojskowy*. Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Oficerskiej im. hetmana Stefana Czarnieckiego, 2002.
- Łunkiewicz, Jerzy. „Ewakuacja Polskich Sił Zbrojnych z Francji w 1940 roku.” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1956): 21–43.
- Maczek, [Stanisław]. „Formy organizacyjne wielkich jednostek pancерnych.” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1941): 3–15.
- Maczek, Stanisław. „Powstanie polskiej broni pancерnej poza granicami Rzeczypospolitej.” *Bellona* (Londyn) z. 4 (1956): 3–9.
- Magnuski, Janusz. *Wozy bojowe Polskich Sił Zbrojnych 1940–1946*. Warszawa: Wyd. Magnum, 1998.
- M. [Mincer], B. [Bogdan]. „O nowoczesnej wojnie.” *Bellona* (Londyn) z. 6 (1941): 13–36.
- Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*. T. 2, *Kampanie na obczyźnie*. Cz. 1, *wrzesień 1939 – czerwiec 1941*. Londyn: Instytut Historyczny im. gen. Sikorskiego, 1959.
- Stankiewicz, [Ludwik]. „Rozwój broni pancерnej.” *Bellona* (Londyn) z. 3 (1941), 12–21.
- Tym, Juliusz S. 1. *Dywizja Pancerna. Organizacja i wyszkolenie*. Warszawa: Wyd. ZP Grupa, 2009.
- Tym, Juliusz S. *Wojska pancerne Polskich Sił Zbrojnych 1940–1947. Doktryna, organizacja, szkolenie i działania bojowe*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Rytm”, 2012.
- Wawer, Zbigniew. *Organizacja Wojsk Lądowych w Wielkiej Brytanii 1940–1945*. Warszawa: Wyd. Bellona, 1992.
- Wysocki, Tadeusz A. *1 Polska Dywizja Pancerna 1938–1947*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna, 1989.
- Żebrowski, Marian. *Zarys historii polskiej broni pancерnej 1918–1947*. Londyn: Zarząd Zrzeszenia Kół Oddziałowych Broni Pancерnej, 1971.

Prasa

London Gazette, December 30, 1941, Third Supplement.

London Gazette, October 8, 1943, Third Supplement.

„Naczelný Wódz udekorował 3 generałów.” *Dziennik Żołnierza* nr 101 (1940): 3.

STRESZCZENIE

Juliusz S. Tym, Formowanie 1 Dywizji Pancерnej w składzie Polskich Sił Zbrojnych. W osiemdziesiątą rocznicę wydania rozkazu Naczelnego Wodza o formowaniu 1 Dywizji Pancерnej

Mija 80 lat od dnia 25 lutego 1942 r., gdy Naczelný Wódz gen. broni Władysław Sikorski wydał rozkaz zapoczątkowujący proces formowania 1 Dywizji Pancерnej. Oddziały polskie ewakuowane w czerwcu 1940 r. z Francji do Wielkiej Brytanii stanowiły solidny fundament pozwalający myśleć o formowaniu pierwszej w dziejach

Wojska Polskiego dywizji pancерnej. W latach 1940–1941 oficerowie polscy wypracowali własny pogląd na model organizacyjny wojsk pancерnych, jednak zmuszeni byli przyjąć brytyjskie rozwiązania. Dla formowania dywizji pancерnej decydującym okresem była jesień 1941 r., kiedy zakończono prace studyjne nad możliwościami sformowania takiego związku taktycznego, a jednocześnie zapoczątkowano rozmowy na ten temat ze stroną brytyjską. Efektem tych działań był rozkaz gen. Sikorskiego z 25 lutego 1942 r. Naczelny Wódz podjął decyzję w tej sprawie bez aprobaty strony brytyjskiej, którą postawiono przed faktem dokonanym, ale i bez sprzeciwu najwyższych brytyjskich władz wojskowych. Brytyjski sojusznik wskazywał na nierealność niektórych polskich założeń dotyczących formowania dywizji pancерnej, w tym na niewystarczające zasoby osobowe. Brytyjczycy byli przeciwni przrzuceniu ze Środkowego Wschodu na Wyspy Brytyjskie żołnierzy polskich ewakuowanych ze Związku Sowieckiego. Pomimo różnorodnych ograniczeń i wyzwań proces formowania 1 Dywizji Pancерnej oraz proces szkolenia jej oddziałów należy ocenić wysoko. Kluczową rolę w opisywanych wydarzeniach odegrał gen. Stanisław Maczek.

Słowa kluczowe: Polskie Siły Zbrojne, Polska 1 Dywizja Pancerna, organizacja wojsk, gen. Stanisław Maczek, gen. Władysław Sikorski, brytyjskie władze wojskowe

SUMMARY

Juliusz S. Tym, Forming the 1st Polish Armoured Division of the Polish Armed Forces. On the 80th Anniversary of the Order of the Commander-in-Chief concerning the Formation of the 1st Armoured Division

It has been eighty years since the order that initiated the process of forming the 1st Armoured Division was issued by the then Commander-in-Chief of the Polish Armed Forces, Gen. Władysław Sikorski. The Polish troops that had been evacuated from France to Great Britain in June 1940 constituted a solid foundation that allowed the first armoured division in the history of the Polish Army to be contemplated. During 1940–1941 Polish officers developed their own views on the organizational model of their armoured forces, but they were forced to adopt plans that were put forward by the British. The decisive period regarding the formation of the armoured division was the fall of 1941, when studies concerning the possibility of forming such a tactical association were completed and talks on the subject were initiated with the British. The result of these actions was the order issued by General Sikorski on 25 February 1942. The Commander-in-Chief went ahead with his plans without the approval of the British side, which was faced with a *fait accompli*, however, the higher British military authorities did not object. The British did however point out that some of the Polish ideas regarding the formation of an armoured division were unrealistic, having insufficient manpower being one such example. The British were also against the idea of transferring the Polish

forces, who had escaped via the Soviet Union and were at the time stationed in the Middle East, to the British Isles. Despite the various limitations and challenges, the process of forming the 1st Armoured Division and the process of training its units should be assessed favourably. The key role played by General Stanisław Maczek in the described events should also be noted.

Keywords: Polish Armed Forces, 1st Polish Armoured Division, Gen. Stanisław Maczek, Gen. Władysław Sikorski, British military authorities

ZUSAMMENFASSUNG

Juliusz S. Tym, Die Bildung der 1. Panzerdivision in den Polnischen Streitkräften. Zum 80. Jahrestag des Befehls des Oberbefehlshabers zur Aufstellung der 1. Panzerdivision

Am 25. Februar 1942 sind 80 Jahre vergangen, seit der Oberbefehlshaber, General Władysław Sikorski, den Befehl zur Bildung der ersten Panzerdivision gab. Die polnischen Einheiten, die im Juni 1940 aus Frankreich nach Großbritannien evakuiert wurden, bildeten eine solide Grundlage für die Aufstellung der ersten Panzerdivision in der Geschichte der polnischen Armee. In den Jahren 1940–1941 entwickelten polnische Offiziere ihre eigenen Vorstellungen vom Organisationsmodell der Panzertruppen, waren aber gezwungen, britische Lösungen zu übernehmen. Der entscheidende Zeitraum für die Bildung einer Panzerdivision war der Herbst 1941, als die Studien zu Möglichkeiten der Bildung einer solchen taktischen Einheit abgeschlossen und gleichzeitig Gespräche mit der britischen Seite aufgenommen wurden. Das Ergebnis dieser Maßnahmen war ein Befehl General Sikorskis vom 25. Februar 1942. Der Oberbefehlshaber traf seine Entscheidung in dieser Angelegenheit ohne die Zustimmung der Briten, die vor vollendete Tatsachen gestellt worden sind, jedoch ebenfalls ohne Widerstand der höchsten britischen Militärbehörden. Die britischen Verbündeten wiesen darauf hin, dass einige polnische Annahmen über die Bildung einer Panzerdivision unrealistisch seien, unter anderem wegen unzureichender personeller Ressourcen. Die Briten waren gegen die Verlegung von aus der Sowjetunion evakuierten polnischen Soldaten aus dem Nahen Osten auf die britischen Inseln. Trotz verschiedener Einschränkungen und Herausforderungen sollten die Prozesse der Bildung der 1. Panzerdivision und der Ausbildung ihrer Einheiten hoch bewertet werden. Eine Schlüsselrolle spielte bei den beschriebenen Ereignissen General Stanisław Maczek.

Schlüsselwörter: Polnische Streitkräfte, 1. polnische Panzerdivision, Truppenorganisation, General Stanisław Maczek, General Władysław Sikorski, britische Militärbehörden